ДРАМА НА ЧОТИРИ ДІЇ

Дієві особи:

МИКИТА ІВАНОВИЧ СЛІПЧЕНКО

ГЛИКЕРІЯ ХВЕДОРОВНА, його жінка

СОФІЯ

ХРИСТЯ їхні діти

МАРКО

ТИХОН

АРСЕН

ПАНАС АНТОНОВИЧ, чоловік Христини

СЄМЯННІКОВ

ГРІНБЕРГ Лідери большевиків

МИКОЛА ПЕТРОВИЧ ВІЛЯНКЕВИЧ

СІНІЦИН

ПОДКОПАЄВ большевики

СОРОКІН

Красногвардейці, селяне, робітники.

Діється в одному з великих провінціяльних міст на Україні в початку 1918 року.

ДІЯ ПЕРША

Велика кімната. Вона одночасно служить і за їдальню, і за робітню, кабінет і вітальню. Ліворуч від глядача ближче до рампи теслярський варстат. Тут же дошки, стру-менти теслярські; над варстатом до стіни поприбивані полиці з пофарбованого дерева. Біля варстату стоїть невеличка шафа для книжок, яку допіру роблять.

Далі по лівій стіні полиці з книжками. Між варстатом і полицями з книжками двері в другі кімнати. В задній стіні велике італійське вікно. Крізь його видно будинки міста. Біля вікна зліва стоїть стіл до писання, фотель. Справа буфет. В стіні, що праворуч, другі двері до сіней. Попід сею стіною стоїть широка турецька канапа. Над нею старовинний український килим і портрет Шевченка у великому рушнику. Посеред кімнати стіл, покритий білою вишиваною скатіркою.

Скрізь на стінах портрети українських письменників, так само прибраних рушниками.

У п'єсі в основному зберігається авторська орфографія.

ПАНАС. (Років 30, з голеною бородою, білявий, в очах переважно юмористичний вираз. На йому сорочка з сірого товстого полотна, на шиї зав'язана червоною вузенькою стьожкою; рукава закачані. Підперезаний темно-синім поясом. Чорні нешироκі штани в чоботи. Він дивиться у дзеркало, розглядаючи себе зо всіх боків. Коли в сусідній хаті чується голос, він хутко одходить од дзеркала, бере рубанок і стругає.)

ХРИСТЯ. (Років 24-х, білява, з м'якими рисами лиця, одягнена в білу блюзку й синю модну спідницю, на спині дві коси. Хутко входить і шукає по хаті, поглядаючи скоса на Панаса.) Та де ж вона? Оце, їй-Богу! Ну, нема ж, та й годі! Паню, ти не бачив татової шапки?

ПАНАС. Бачив. На трапку лежить. (Не перестає стругати.)

ХРИСТЯ. Ай, Паню! (Шукаючи, підходить до Панаса, м'яко, занадто щиро.) А знаєш. Паню, тобі таки без бороди далеко краще! Тепер у тебе зовсім український тип. А тоді трошки скидався на кацапчука, це через те, що борідка була білява і трошки цапина. А тепер же зовсім такий, як чотирі роки назад.

ПАНАС. (Ніби шукає щось круг себе й заглядаючи за Христю.)

ХРИСТЯ. Що ти шукаєш?

ПАНАС. Та щось тут допіру говорено про мою борідку. Хто то, Христю?

ХРИСТЯ. Авжеж, краще. А що я вчора казала, що гірш, так то я так... з поганого настрою. Мені здавалось, що ти поголився ради приїзду Софії, щоб бти таким, яким вона тебе знала.

ПАНАС. Ага, а тепер уже не здається?

ХРИСТЯ. Ну, Господи! Ну, розуміється, ти можеш хотіть подобатись Софії. Що ж тут такого? Хіба це зараз же повинно значити, що ти в неї закохании? Господи Боже! Невже ти думав учора, що я іменно це думала? Паню!.. Але даю тобі слово, я зовсім так не думаю. Ти віриш мені? Віриш? (8u.su.par йому в лице, ловить руку з струганком.)

ПАНАС. (Сміється.) Ах, ти хитрюга!

ХРИСТЯ. Чим? Чим? Чим же я хитрюга?

ПАНАС. Ну, дитинча, іди шукай шапку, мені треба докінчить оцю поличку. А то як прийде Софія, як закохаюсь у неї, то й не кінчу вже зовсім.

ХРИСТЯ. Ну, а хіба ж ти не радий, що вона приїжджає? Ну, скажи по правді. Трошки все ж таки хвилюєшся, га?

ПАНАС. Ні, мені дуже сумно. І страшно: а що знаєш, як повернеться стара любов? Га? Що ж ми тоді робитимем, мала моя, га? Стара любов, брат, цупка, живуча. От морока буде!

ХРИСТЯ. (Несподівано гірко.) На що їй повертаться, коли ти її й тепер любиш і не переставав усі ці чотирі роки любить.

ПАНАС. (Сміючись.) От-так маєш!

ХРИСТЯ. Ах Господи, і чого б я приставлявся. І зо мною ти женився тільки на злість їй, і бороду поголив тільки для неї, і.стоїш тут з рубанком для неї. Ах, нещасний поет, мусить теслярством зароблять на хліб. Бідний талант, загинув через сім'ю. А Софія, як же, відома артистка російської імператорської сцени, вона зрозуміє...

ПАНАС. (З посмішкою пильно дивлячись на неї.) Дитинча, навіщо ти собі кігтоньки в серце запускаєш? Га? Навіщо дряпаєш? Нікому з того абсолютно ніякої користи немає. Повір ти мені.

ХРИСТЯ. (Плаче.)

ПАНАС. Так... Додряпалась.

ХРИСТЯ. Ти нік...коли м.-.мене не любив... Тільки її... І тепер...

ПАНАС. Ну, скажіть на милость, що значить одна маленька, паршивенька, цапина борідка. В руки взять нема чого, а як зголив, так які сльози через неї. Ні, дитинча, годі, я заведу через місяць тобі таку, що всі кацапи будуть ахкать. Ой, побачиш... На виставку в Рязань пошлю її. (Обніма й злегенька милує.)

ХРИСТЯ. (Плаче й сміється.) Я поганка. Паню! Ти не сердься на мене, але мені так боліло ввесь час, так боліло. А тепер, знаєш, легче. Як сказала, так і легче.

ПАНАС. (З усміхом.) Ну, звичайно, як звалиш каменюку, так воно вмить легче.

Входить Сліпченко. Він присадкуватий, кремезний, років 50. Вуса довгі, з підвусниками, звисають униз по-козацькому, вишивана сорочка з стьожкою. Зверх сорочки піджак, але штани підперезані червоним широким поясом, за якого причеплено револьвера. Говорить поважно, силкуючись удавати козака, трохи театрально:

— Ну, дочко! Ти сюди з чоловіком любощі розводить прийшла? (До Панаса.) Здається, воно трохи не по-українському буде "любощі розводить"? Га?

ПАНАС. По-українському можна все говорить. Не сушіть собі голови.

СЛІПЧЕНКО. Ну, нехай упораємося з тою проклятущою кацапньою, засяду за граматику. Ну, а шапка ж де? Дочко?

ХРИСТЯ. Та, їй-Богу, тату, її тут немає. Шукаю, шукаю аж... Ой, та ось же вона, дивіться. Лежить собі...

ПАНАС. Та й уредна яка, і не поворухнеться, наче й не вона.

СЛІПЧЕНКО. (Бере смушеву, сиву шапку з червоним козацьким верхом, що звисає майже на плечі, гладить її рукою.) А де ж наш Арсен?

ХРИСТЯ. Та пішов же, тату, на вокзал зустрічать Софію.

СЛІПЧЕНКО. Та аж з самого ранку сидить там? Оце добра мені справа. Ну й поїзди, чи той, потяги ходять тепер, хай їм грець. Ну, нічого, хай упораємось з большевиками. А, та й славне козацтво росте. Кидайте ви, Панасе, своє теслярство, записуйтесь у вільні козаки, бороніть рідний край. Яке тепер теслярство? Гляньте, яка ловка шапка. Га? (Одягає й береться в боки.)

ПАНАС. (Співає, ніби не чуючи.) "Гей, не шуми, луже".

СЛІПЧЕНКО. О, вже заспівав своєї. Українець називається.

Входить Гликерія Хвед. Років 50. одягнена в темне, блюзка дзвіночком, по-селянському, на голові темна хусточка. Лице тихе, добре. Вдача лагідна, дуже довірчива, наївна.

— А Софієчки нашої все немає? Чую гомін та й думала вже, що то вона приїхала.

СЛІПЧЕНКО. (Серйозно.) А ти, стара, хіба й не знаєш? Прийшла ж од неї телеграма, що вона просто на аероплані прилетить до нас. (Моргає Христі.)

ГЛИКЕРІЯ ХВЕД. (Здивовано.) Оце, скажіть! (Стурбовано.) Та це ж, не дай Господи, й упасти можна.

СЛІПЧЕНКО. Ого, прив'яже себе!

ГЛИКЕРІЯ ХВЕД. Та й холодно ж. Боже мій. Ото яка! А вона таки така. Змалку така була.

СЛІПЧЕНКО. Та пише, що просто в вікно хоче до нас улетіть. Ось сюди. Та щоб ми вийняли його. Оце стоїмо та й радимось.

ГЛИКЕРІЯ ХВЕД. Та як же так?! Ой, старий, ти знов оце мене дуриш...

СЛІПЧЕНКО. (Вдоволено сміється.)

ГЛИКЕРІЯ ХВЕД. А я ж і повірила. Хай Бог милує, літать на цих еропланах. Нехай уже поїздом їде... (В сінях гомін.) Ану ж стійте. Чи не вона ж ото? Ой, матінки! (Кидається до дверей у сіни й зникає.)

СЛІПЧЕНКО. А справді, ніби Софіїн голос. Е, прилетіла таки! (Швидко йде за Гликерією Хведоровною.)

ХРИСТЯ. (Поглянувши пильно на Панаса, біжить за ними.) Вона, вона. Софівчка, Софієчка! (Вибігає.)

ПАНАС. (Сам швидко йде до дзеркала, дивиться, чепуриться. Потім береться за струганок, але, роздумавши, одклада набік і одкочує рукава. Видно, хвилюється, ніяково про себе посміхається, не знає, яку позу прибрати. Гомін у сінях стоїть хвилини три. Панас уже нетерпляче погляда на двеоі.)

Входять всі й Софія, їй років 27. Гарна, волосся темно-русяве. Одягнена елегантно в сірий зимовий костюм, гаптований хутром. На голові сіра, під кольор костюма, хутряна, не смушева шапка. Іде, обнявши Гликерію Хведоровну. Манера балакать весела, рішуча, трошки неуважна. Тепер схвильована, в радісному підняттю:

— І все так само, так само, як було. Навіть є Панас Антонович! Доброго здоров'ячка? Як ся маєте? (Здоровкається з Панасом.) Господи,

такий самий, анітрошки не змінився. Тільки... Що це тут за дошки? Майстерня?

СЛІПЧЕНКО. А то наш Панас покинув вірші писать та виробляє шафи тепер. Заробітні тце, ніж вірші.

СОФІЯ. Та-ак? Невже?

ПАНАС. (З посмішкою.) Пристосування до сучасного моменту, тільки всього, Софіє Микитівно. Ви не лякайтесь.

СОФІЯ. (Сухо.) Я й не лякаюсь. Господи, все таке саме, навіть фотографії в черепашкових рямцях. Ні, я мушу їх поцілувать, вони надзвичайно милі. (Цілує рямці.)

ГЛИКЕРІЯ ХВЕД. Та ти б, дитинко, хоч шапочку скинула, роздяглася. І їстоньки ж хочеш? Господи, такий же світ проїхала.

СОФІЯ. (Скидаючи капелюха, жакет.) Та ще як, мамуню! У вагоні четвертого класу, двоє суток не виходячи з вагона. Один салдат спав на плечі, другий на колінах, третій впірався ногами об мою голову, четвертий дихав у шию.

ХРИСТЯ. (Роздягає капелюх і жакет.)

ГЛИКЕРІЯ ХВЕД. Ой, матінки!

СОФІЯ. А почуваю себе як свіженький огірочок.

АРСЕН. Та я ж її через вікно з вагона вийняв!

СЛІПЧЕНКО. А що ж! По-козацьки!

ГЛИКЕРІЯ ХВЕД. Отто, Господи!

СОФІЯ. Ого, ми молодці! Але що найкраще, що найкраще, так це те, що нарешті дома. Дома, дома, на рідній землі, на Україні, татусю, на нашій любій і своїй тепер землі. І яке щастя говорить по-своєму, наче плаваєш. (Лукаво.) Ну, тату, тепер ви вже, розказував мені Арсен, не матимете нас, дітей, що ми "дурну хохлаччину" заводимо? Га?

СЛІПЧЕНКО. Буває, дочко, що й старі розуму навчаються. Вік живи, вік учись. А дурнем помреш.

ХРИСТЯ. О, тато тепер таким українцем став, що й нас за пояс заткне.

СОФІЯ. Браво!

ГЛИКЕРІЯ ХВЕД. Ну, а як же Микола Петрович там, доню? Чого ж він з тобою не приїхав?

СОФІЯ. (Весело.) А навіщо він тут здався, кацап?

СЛІПЧЕНКО. Іменно, так! Оце, видно, справжня українка!

ГЛИКЕРІЯ ХВЕД. Ну, де ж таки. Хоч і бідний, і кацап собі, а таки ж твій чоловік рідний.

СОФІЯ. Еге, мамуню, уже годі. Уже я не "гаспажа Падпругіна", а просто собі Софія Сліпченко.

ГЛИКЕРІЯ ХВЕД. О! Як же це так?

СОФІЯ. Розвелась. Подала заяву в "Совєт рабочих депутатов", приклала марку за сімдесят копійок, і кінець. Він мені не чоловік, а я йому не жінка. От як тепер, мамцю. (Всі вражені.)

ГЛИКЕРІЯ ХВЕД. Оце Господи! Та чого ж так, дитино? Що ж, ви догано жили між собою? Обижав тебе? Чи як?

СОФІЯ. Е, мамо, довго говорить, а мало слухать. Колись розкажу. А тепер я б все ж таки вмилася.

ГЛИКЕРІЯ ХВЕД. Та зараз, зараз. Ото справді! Та ходім, ходім! Христю, ти б помогла!

СОФІЯ. Тільки от що. Тут до мене зараз має прийти один чоловік. Я йому з вокзалу телефонувала. Дуже важна справа. Доручення з Петрограда. Так де мені його прийняти?

СЛІПЧЕНКО. У нас, дочко, оця хата за все. Ти ж сама знаєш. Пролетарі!...

СОФІЯ. І чудесно... (Дзвінок.) О, це ніби якраз хтось дзвонить?

Арсене, ану, подивись. Як до мене, то веди сюди. А вас усіх я вже попрохаю... (З посмішкою показує рукою на двері.)

АРСЕН. (Швидко виходить.)

ГЛИКЕРІЯ ХВЕД. Та, може б, умилася все ж таки?

СОФІЯ. Ні, як він, то вже потім. Це хвилин п'ять, не більше. Одчеплюсь та й буду вже вільна.

АРСЕН. (Входячи.) До тебе, Софіє.

СОФІЯ. Ага... То проси, будь ласка.

Всі виходять наліво. Арсен направо.

Входять Грінберг і Сємянніков. Грінберг в салдацькій одежі, голений, кучерявий, літ 28. Тримається вільно. Самовпевнено, трошки гаркавить. Старається буть англійцем. Сємянніков — в косоворотці й піджаку, з борідкою, незграбний, трохи згорблений, вигляд суто інтелігентський.

СОФІЯ. Доброго здоров'я. (До Грінберга.) Вибачайте: ви хто? Товариш Грінберг?

ГРІНБЕРГ. Да, я Грінберг.

СОФІЯ. Дуже приємно. А ви, товаришу?

СЄМЯННІКОВ. Моя фамілія — Сємянніков.

СОФІЯ. Чула й про вас. Сідайте, будь ласка. Сподіваюсь, ви балакаєте по-українськи? Попереджаю: я ні слова по-руськи не скажу. Я тільки що приїхала і так скучила за своєю мовою, що...

ГРІНБЕРГ. К сожалению, товарищ Семянников не говорит по-украински...

СОФІЯ. Але ж ви балакаєте? Товариш Сергієнко казав мені у Петрограді, що ви чудесно говорите по-українськи.

ГРІНБЕРГ. Да, я изъясняюсь свободно. Я, можно сказать, влюблен в этот прекрасный, богатый язык. Коли ви не дуже будете сміятися з мене за мою вимову, то я з великою приємністю. Я ж сам українець, родився й виріс на Україні.

СЄМЯННІКОВ. А меня уж вы того... уж извините, я понимать то немножко понимаю, а говорить... (Розводить руками й посміхається.)

СОФІЯ. (Весело.) Ну аби розуміли. А хутко й говорить будете. Ну, так от, товариші, я... (Озирається й говорить тихіще.) Я маю доручення з Петрограда. Там дивуються, що у вас тут так мляво посувається справа.

СЄМЯННІКОВ. Извините. Я не совсем понял. Что значит "мляво"?

ГРІНБЕРГ. Медленно, вяло.

СЄМЯННІКОВ. Что же именно вяло? (До Софії.) Вы меня простите.

СОФІЯ. (Сміючись.) О, будь ласка.

ГРІНБЕРГ. Почему вяло идетъ дело.

СЕМЯННІКОВ. Ах, вот что! Да. да...

ГРІНБЕРГ. Нічого дивного, товаришко, немає. Ми не маємо вказівок, не маємо грошей. Ми готові кожну хвилину призначить виступ і не рішаємось.

СОФІЯ. А сил є досить?

ГРІНБЕРГ. Все робітництво і ввесь гарнізон у наших руках. За Центральну Раду тільки зброд ріжний, хулігани та наймані групки вільного козацтва. Нікчемні банди.

СОФІЯ. (Виймає з торбинки пакети і листи.) Тут гроші. Поки що тільки п'ятдесят тисяч. Потім буде більше. (Подає.) А це лист вам. (Дає Грінбергові пакет і листи.)

ГРІНБЕРГ. Ага... Дякую... (Чита листа.)

СОФІЯ. (Тим часом до Сємяннікова.) А ви давно вже на Вкраїні?

СЄМЯННІКОВ. Месяцев шесть, семь...

СОФІЯ. Що ж вам подобається тут?

СЕМЯННІКОВ. Как?

СОФІЯ. (Сміючись.) Нравится вам здесь?

ГРІНБЕРГ. (Раптом.) Великолепно! Вотъ этого мы только и ждали. (Семяннікову.) Прекрасно! Сегодня можно выступать.

СЕМЯННІКОВ. (Радісно.) Неужели?! (Простяга руку до листа.) Ану покажите.

ГРІНБЕРГ. (Немов не помітивши його руху, хова лист в кишеню.) Сегодня ночью выступаем. О, теперь мы покажем этим наемным бандам разбойников. (Софії.) Спасибо вам, товарищ. Дякую дуже-дуже. Ви зробили нам величезну послугу.

СОФІЯ. Дуже рада.

ГРІНБЕРГ. Ну, тепер можна йти? Я гадаю, що ми ще побачимось. Ви мою адресу знаєте. Дозвольте вам ще раз подякувать і побажать всього найкращого. (Стискує руку.) Вибачайте, ще одно маленьке запитання. Але чисто особистого характеру... Ви, здається, артистка Петроградського державного театру?

СОФІЯ. Так.

ГРІНБЕРГ. Можна вас запитать, яким способом ви наша прихильниця? Коли це є нескромність з мого боку — вибачте, будь ласка.

СОФІЯ. О, прошу, я прихильниця всього, що гарне. Соціяльна революція — це така грандіозна, величезна річ, що бути байдужим або ворожим до неї може бути людина зовсім тупа або дуже заінтересована в своєму сучасному добробутові, або, як кажуть тепер, в своїх клясових інтересах. Тупою я себе не можу вважати, а щодо клясових інтересів, то мій батько — залізнодорожній робітник, мати — селянка, брати-робітники на заводі. Тільки я та сестра маємо освіту. Але це сталось зовсім випадково. Коли ми були дітьми, то жили в домі відомої артистки Мусалової, може, чули?

ГРІНБЕРГ. Аякже.

СОФІЯ. Вона зацікавилась мною й сестрою і присяглась, що зробить з нас артисток. І, як бачите, я на сцені. Сестра теж була, але вийшла заміж і покинула.

ГРІНБЕРГ. Це страшно інтересно. Мусалова могла б радіти, коли б не вмерла. Я б за одно це поставив би їй пам'ятника.

СОФІЯ. Ну, за добре серце пам'ятників, на жаль, не ставлять.

ГРІНБЕРГ. О, не в доброму серці річ. А в тому, що, дякуючи Мусаловій, ми маємо таку велику артистку, такий талант. (Вклоняється Софії.)

СОФІЯ. (Сміючись). Ну, це вже не по-большевицьки, товаришу. Це буржуазність — говорить компліменти дамам. Так, значить, сьогодні вночі? Я думаю, це пройде безкровно?

ГРІНБЕРГ. О, да! Я думаю... Всього доброго. Бувайте.

СОФІЯ. Бажаю успіху. (Прощається і проводжає їх до дверей.)

ГРІНБЕРГ. Дякую. Дякую. (Виходять.)

СОФІЯ. (Підходить до дзеркала й поправляє волосся.)

ГРІНБЕРГ. (Входячи.) Вибачайте. Ще на одну хвилинку. (Підходить ближче.)

СОФІЯ. Будь ласка.

ГРІНБЕРГ. Ви не можете сеї ночі перейти в нижній етаж або переночувать у когось в другому районі? Річ, бачите, в тому, що ми почнем наступать якраз з цього району. Може бути обстріл. Я боюсь, щоб снаряд не попав до вас.

СОФІЯ. О, я не боюсь. Але невже так серйозно? Навіть обстріл? З артилерії?

ГРІНБЕРГ. Все може буть. Я сподіваюсь, що обійдеться й без цього, але... Мені невимовне шкода було б, коли б вам було зроблено яку-небудь неприємність. Я страшно радий, шо ми маємо таку чудову, таку... прекрасну товаришку. О, це не комплімент, а щира правда.

СОФІЯ. (Сміючись.) Дякую, дякую. Але сподіваюсь, що ніякої неприємности мені не буде.

ГРІНБЕРГ. А все-таки перейдіть у друге місце. Якраз ви в такому районі живете. Дуже вас прошу. Га?

СОФІЯ. Ну, Господи! Що я, панночка яка-небудь, од вистрілу в істерику впаду? Я в Петрограді мартовську й октябрську революції пережила, і то не ховалась, а то тут...

ГРІНБЕРГ. Ну, коли так, то... до побачення (Дуже стискує руку й пильно, виразно дивиться їй в очі.)

Входить Панас, але, побачивши Грінберга, хутко виходить назад.

СОФІЯ. До побачення. Всього доброго.

ГРІНБЕРГ. Сподіваюсь, до скорого побачення?

СОФІЯ. Я думаю.

ГРІНБЕРГ. (Низько галантно вклоняється й виходить.)

СОФІЯ. (Знов чепуриться перед дзеркалом, і ввесь час подивляється на двері, з яких виходив Панас.)

ПАНАС. (Входячи.) Можна? Здається, вже зовсім пішли?

СОФІЯ. Можна, можна. Вибачайте, що вигнала вас із вашої власної хати.

ПАНАС. О, нічого, це тепер трапляється на кожному кроці. А ви вже з нашими большевиками познайомились?

СОФІЯ. З якими?

ПАНАС. Адже це були Грінберг і Сємянніков, тутешні лідери большевиків. Хіба ви не знали того?

СОФІЯ. Та невже? Звідки ж мені знати. Я буржуйка, ніяких партій не розумію. Якою була, такою й зосталась. (Лукаво.) Пам'ятаєте, як ви мене колись лаяли за це? Чи ви вже все забули9

ПАНАС. А цікаво, що вони аж удвох прийшли. Вони важні тут персони.

СОФІЯ. А ви такий самий упертий лишились, як і були.

ПАНАС. Здається, ви й про себе могли б це саме сказать?

СОФІЯ. (Сміючись.) Нічого собі зустріч старих приятелів: з першого ж слова лаятись почали. У мене таке враження, що ми днів на два-три тільки розлучались.

ХРИСТЯ. (Входячи, на порозі.) Софіє, умиватись іди.

СОФІЯ. (Весело.) Та невже? А умивальник той самий, що перекидається? (Обніма Христю.)

ХРИСТЯ. Той. Тільки Панас його вже полагодив.

СОФІЯ. Е, шкода. (Виходить.)

ПАНАС. (Сам. Стоїть якийсь час непорушне, в задумі, потім стріпує головою, немов одганяючи думки, рішуче закачує рукава й починає стругати, наспівуючи "Гей, не шуми, луже".)

Входить з сінешних дверей Марко, років 25—26, рослий, чорнявий, одягнений в салдацьку шинелю, е шапці з червоним висячим верхом. В руці рушниця. Коли роздягається, під шинелею штатські штани в чоботи й піджак.

МАРКО. (Швидко, в підняттю.) Де батько? Панасе Антоновичу! Дома?

ПАНАС. А що сталось?

МАРКО. (Ущіпливо.) Е, вам все одно не цікаво.

ПАНАС. (Хитаючи головою наліво, байдуже.) Там десь. (Співає знов.)

МАРКО. (Підходить до дверей ліворуч, одчиняє й гукає.) Тату! Ідіть сюди. Швидче. (Вертається в кімнату.)

СЛІПЧЕНКО. (Входячи, знепокоено.) Що таке?

МАРКО. (Таємно, тихіше, але в веселому підняттю.) Зараз треба йти.

СЛІПЧЕНКО. Куди?

МАРКО. Таємний наказ по всьому гарнізону: сьогодня вночі обеззброїть большевиків. Всім вільним козакам з шостої години вечора бути на місцях.

ПАНАС. (Уважно прислухається.)

СЛІПЧЕНКО. Оце, нарешті, діло. Оце так! А то панькаються з ними, сукиними синами.

МАРКО. Тихше. Щоб Тихон не знав. Він дома?

СЛІПЧЕНКО. А правда. Ні, здається, його нема.

МАРКО. Мені треба ще свою винтовку почистить. Щоб сьогодня вночі добре працювала. (Скида шинель, шапку, виймає з кишені ганчірочку, струменти, сідає за стіл і починає розбірати рушницю.)

СЛІПЧЕНКО. Ну, нарешті, додумались! Ні, нехай же... (Зупиняється.)

Входить Тихон, років 27, одягнений в подертий темний костюм в косоворотці під піджаком, низенького росту, білявий, сухорлявий, подібний до матері.

СЛІПЧЕНКО. А, от і наш панич прийшли. Як там твої друзі кацапи ся мають?

ТИХОН. (Не відповідаючи, бере з етажерки книжку, лягає на канапі й починає читать.)

МАРКО. Вони по-українськи не розуміють. Вони тільки по кацапсько-большевицькому молитвенику уміють молиться.

ПАНАС. (Голосніше.) "Гей, не шуми, луже".

СЛІПЧЕНКО. Яка це година? (Дивиться на кишенькового годинника.) Ото, вже п'ята. Чуєш, Марку?

МАРКО. Чую. То ж то воно вже так темно в хаті. (Встає й пускає електричне світло.) От тепер і читать, і винтовку чистить, і стругать видніше. Правда, панове? Тату, а Арсен дома? Треба й йому новину сказать.

СЛІПЧЕНКО. Та він там коло Софії. Софія ж приїхала.

МАРКО. (Схоплюючись радісно.) Та не може буть?! Та де ж вона?

ТИХОН. (Кладе книжку й не хапаючись сідає.)

СЛІПЧЕНКО. Умивається. Зараз сюди прийде. Треба й свою рушницю обдивиться... (Виходить ліворуч.)

МАРКО. (Сідає.) Ну, це здорово, що вона приїхала, От, Тихоне, у нас у родині ще прибавилось буржуазії та шовінізму. Софія писала, що їй уже в печінках добре засіла кацапня. Прийдеться тобі, брат, в кацапію до яхрьоньок їхати, пропадеш ти тут з нами... Ех, та й ловкенька винтовочка, Тихоне! Подивись. Га? Большевичків, як травичку, коситиме.

Входять Софія, Гликерія Хведоровна, Христя.

СОФІЯ. (Швидко йде до Марка, обнімає його, цілує.) Здоров, гайдамаче! Здоров, мій хлопчику милий! У-у, та й виріс же! Нічого собі хлопчик! О-го-го!

МАРКО. Але ж і ти нівроку, якою красуньою стала! І петроградська голодня тебе не взяла.

СОФІЯ. О, мене й довбнею не доб'єш!

ТИХОН. (Підійшовши тихо.) Здорова, Софіє!

СОФІЯ. О! Тихенький Тихон! Здоров, голубчику. Тебе, розуміється, не чути й не видно. (Цілуються.) Ну, цей, мабуть, срібних карбованців пальцями не ламає? Ну, чого ж ти такий худий? Подивись на Марка.

МАРКО. О, зате він ламає Українську державу, як бублика!

СОФІЯ. О? Як так?

МАРКО. А спитай його. "Вся власть совєтам, долой буржуазную Україну. Да здравствует єдиная, неделимая матушка Русь православная"!

СОФІЯ. Та невже? Чого ради?

ТИХОН. Брехать же ж таки не треба, Марку.

МАРКО. Я й не брешу.

ГЛИКЕРІЯ ХВЕД. Ну, дітоньки, не треба... хоч сьогодня не сваріться. Христе, накривай же стіл.

ТИХОН. (Потискує плечима й одходить.)

СОФІЯ. Мамуню! Ій-Богу ж, я не голодна. Христе, не треба.

ГЛИКЕРІЯ ХВЕД. Ну-ну, що ти. Господь з тобою? Як же так: приїхавши та не закусить. Оце добре було б.

СОФІЯ. (Розводить руками.) Ну, що ж! Марку, що це ти робиш?

МАРКО. А це я чепурю рушницю в гості до Тихонових приятелів, до большевиків.

СОФІЯ. А-га. Хіба вони... що?

МАРКО. Та нічого особливого. Правда, Тихоне?

ТИХОН. (Різко.) Дай мені спокій, Марку! Можеш собі з батьком, з Арсеном і з своїми вільними роябишаками плести всяку мерзоту, а мене лиши.

МАРКО. Це ж хто вільні розбишаки?

ТИХОН. (Мовчить.)

ГЛИКЕРІЯ ХВЕД. Діти, діти! Знов! Марку, не чіпляйся ж ти, ради Бога.

МАРКО. Ні, я тебе питаю: хто то вільні розбишаки? Батько? Я? Арсен? А ти хто?

ХРИСТЯ. Він представник інтересів салдат, робочих і б'ьдн'ьйшаго крестьянства!

МАРКО. О, знаємо ми їх!

ГЛИКЕРІЯ ХВЕД. Та хоч би ти вже, доню, не мішалась.

Входить Білянкевич, одягнений в потерту, кольору хакі тужурку, коротенькі штани. Йому років 45, лице не голене, але видно, колись пещене, панське. Балакає мішаниною українською з руською.

БІЛЯНКЕВИЧ. Ізвінітє... Я... Мені треба побачити Микиту Івановича. Ізвінітє, пожалуйста.

ГЛИКЕР1Я ХВЕД. Нічого, нічого, Михаиле Петровичу. Заходьте. Микита Іванович зараз ввійде. От познакомтеся. Моя старша дочка...

БІЛЯНКЕВИЧ. (Угодливо, дуже ввічливо.) Очень рад, очень польщен, очень приятно. Слыхал много. Изволили из Петрограда?

СОФІЯ. Так, оце допіру.

БІЛЯНКЕВИЧ. Як же там, у Петрограді?

СОФІЯ. Нічого, потрошку живуть.

БІЛЯНКЕВИЧ. (Хіхікаючи.) Соціалістіческая Республіка?

ГЛИКЕР1Я ХВЕД. (Шепочеться з Христею і швиденько виходить.)

МАРКО. Підождіть, от і в нас буде така сама. Кацапня там подихає з голоду і суне вся сюди, под флагом социальной революції. А наші дурні їм і ворота розчиняють. Та ще тих, хто свій край і народ боронить, розбишаками називають. Самі ж падлюки, чисті розбишаки, грабіжники, хулігани!

Входять Сліпченко і Арсен з рушницями в руках.

МАРКО. Батьку, ми з тобою, з Арсеном і з усім вільним козацтвом попали в розбишаки.

БІЛЯНКЕВИЧ. (Примощується в куточку й живо, уважно погляди на братів.)

СЛІПЧЕНКО. Це Тихон так? Спасибі, синку. Спасибі. Плюй на рідну матір, на батька, на неньку Україну, що вигодувала тебе такого розумного.

ТИХОН. (Читає.)

МАРКО. Яке йому діло до України?

ТИХОН. А ти думаєш, ти її рятуєш своїм шовінізмом і що оддаєш на поталу панам і буржуям?

СЛІПЧЕНКО. Яким панам? Яким буржуям? Де ти взяв їх? Хто в нас пани в Україні? Українці? Буржуї — то якраз твої приятелі-кацапи, жиди, ляхи. От хто буржуї! І от з ким ти йдеш проти свого народу, з ворогами нашого відродження. Ренегат ти, зрадник!

ТИХОН. Я йду з робочими і селянами проти їхніх ворогів.

СЛІПЧЕНКО. А ми ж хто, щеня ти? Хто я такий, чортів сину ти? Га? Пан? Буржуй? А хто з мене сорок п'ять літ по заводах кров смокче? А тебе я вигодував на які гроші? Якими руками вони зароблені? Так що ж ти мені варнякаєш про робочих та воронів їхніх? Я вже їх добре знаю, не вчи! "З робочими та селянами". Так ти ж і йди з ними! А не з сємянніковими та грінбергами.

ГЛИКЕРІЯ ХВЕД. (Гукає з дверей.) Микито! Старий! А йди-но на хвилиночку.

СЛІПЧЕНКО. Всипать би тобі гарячих штук двадцять, порозумніщав би! (Виходить.)

ПАНАС. (Що ввесь час стругав і подивлявся на Білянкевича, раптом голосно сміється.)

Всі здивовано дивляться на його.

ПАНАС. А правда, Михаиле Петровичу, цікава сценка? Як демократія сама себе за горло душить? Ще трошки, і можна буде голими руками брать. Як ви гадаєте? Ще трошки мовчки підождать і... готово. Правда? (Підморгує.)

БІЛЯНКЕВИЧ. (Встає.) Я вас не розумію. Извините, я, кажется, здесь лишній... (уклоняється дамам і ображено виходить.)

ХРИСТЯ. Михаиле Петровичу! Та куди ж ви?.. Ну, за що ж ти образив чоловіка?!

ПАНАС. Не хвилюйтеся, Христенько... Він не образився. Він пізніше у свій час прийде. От вони перегризуть собі горла, а він тоді прийде, залигає обох і сяде.

СОФІЯ. А він хто такий?

ПАНАС. Безробітний поміщик. Мав тисячу десятин, кінський завод, дівочий гарем, інгуську охрану, а тепер вчиться чоботи шить і наймає у нас кімнату. Одягнений, як бачиш, під пролетарія.

ТИХОН. Любить неньку Україну й хоче записатись у вільні козаки.

МАРКО. Ага: хоче! А не записався! Бо знає, що не приймуть, а большевики приймають всякого, хто заявить себе ворогом українства.

СОФІЯ. Та невже большевики тут такі вороги національного відродження? Я чула, що...

ТИХОН. (Хвилюючись.) Та що він бреше? Хто ворог? Це ж тільки брехні! І що він... Це просто мерзость говорить подобныя вещи.

СЛІПЧЕНКО. (Входить.)

МАРКО. О! Як захвилювався, аж на рідній большевицькій мові забалакав...

ТИХОН. Да с тобой... с тобой... кнутом надо разговаривать.

СЛІПЧЕНКО. (Спалахнувши.) Хто сміє поганить мою хату мовою ворогів наших?! Це що таке?!

ГЛИКЕРІЯ ХВЕД. (Входить.)

ТИХОН. Ви самі поганите її своїм шовінізмом, людожерством.

СЛІПЧЕНКО. Як ти сказав? (Ступає до його.)

МАРКО. (Схоплює рушницю й підбігає з нею, замахнувшись до Тихона.) Мовчи, гад, прихвостень кацапський! Мовчи!

СОФІЯ. (Кидаючись до них.) Марку, Марку! Ради Бога! Що ти?

ГЛИКЕРІЯ ХВЕД. Ох, Боже мій! Батьку! Та що ж це таке?! Та діти ж рідні! Брати ж вони!

МАРКО. Який він мені брат?

ТИХОН. Действительно, не брат, а хулиган...

СЛІПЧЕНКО. (Люто до його.) Та доки ж це буде? Геть з моєї хати! Геть! Щоб і духу твого не було!

ГЛИКЕРІЯ ХВЕД. Батьку! Що ти робиш?!

СЛІПЧЕНКО. Мовчи! В моїй сем'ї не було зрадників і не буде! Забірайсь, запроданцю кацапський!

ГЛИКЕРІЯ ХВЕД. (Плаче.)

ТИХОН. (Рішуче виходить.)

СЛІПЧЕНКО. Убить його мало, паскудника! Тут розривають серце, а свої ще й собі. Марку, Арсене, ходімте! Арсене, бери мою рушницю.

ГЛИКЕРІЯ ХВЕД. Куди ж це й ви?

СЛІПЧЕНКО. Боронить нашу землю, нашу державу, наш темний народ од ворогів його, од таких, як отой твій син. Прощайся з синами. Та не рюмсать мені і не розбалакувать, бо я вам всім тут... Ну?

ГЛИКЕРІЯ ХВЕД. Та це ж... Та як же... ночувать же прийдете?

СЛІПЧЕНКО. Як живі будемо, прийдемо. А як ні, то заночуємо десь инде. Ну, Марку, швидче прощайся. Арсене!

МАРКО. Та прийдемо! Чого там? Дурниця. Нічого не бійтесь, мамо. Батько це так собі. Ми тільки в караул.

СОФІЯ. Тату, а може б, ви зостались же таки цей вечір вдома? Ми ж не бачились чотири роки.

СЛІПЧЕНКО. Не можу, дочко. Ми з нашою державою не бачились триста років. Коли б і ти могла, то й тебе забрав би з собою. Всіх! (Показує на Панаса.) Он зостається вам мужчина. Он як струже! Такі ще гірші, ніж отой. Краще вже в большевики иди, а не будь таким байдужим.

ПАНАС. (Струже й наспівує "Гей, не шуми, луже".)

СОФІЯ. (Обнімає батька.) Ну, а я все ж таки благаю вас: не ходіть цей вечір. Ну, цей же тільки вечір. Ну, до одинадцятої години. Посидьте зо мною. Я ж так скучила за всіма вами. Таточку, хороший, дорогий! Ну, ради вашої й моєї любови до України, не ходіть сьогодня. Марку, прохай тата.

МАРКО. А може б, справді, тату?

ГЛИКЕРІЯ ХВЕД. (Плаче.) Старий, не ходи ти... Ну, нехай уже хлопці, молодші. А ти ж...

СЛІПЧЕНКО. Хто старий? Я? Тепер нема ні старих, ні молодих. Не рюмсайте й одчепіться. Марку, Арсене, ходімте. Нема чого! Вернемось усі живі й здорові. Ну, ходім, ходім! (Схвильований, швидко виходить.)

МАРКО й АРСЕН. (Мовчки прощаються й вибігають за ним.)

ГЛИКЕРІЯ ХВЕД. (Плаче.)

МАРКО. Та чого ви, мамо?! Та нічого ж... Ех!

ГЛИКЕРІЯ і ХРИСТЯ. (Виходять за ними.)

ПАНАС. (Мовчки, зціпивши зуби, стругає.)

СОФІЯ. (Трівожно. швидко ходить по хаті.)

Завіса

ДІЯ ДРУГА

Там же. Того ж вечора. В хаті темно, тільки на стіні, низько над верстатом Панаса, горить електрична лямпа з густим синім абажуром.

Крізь темне вікно видно вогні городських будинків. Чути приглушену тріскотню кулеметів і рушниць. Поміж цим один за одним чуються вибухи гармат — то ближче, то далі. З кожним вибухом в городі блимав світло, немов од блискавки, потім за цим грохіт розриву.

ПАНАС. (З молотком і долотом в руках, зігнувшись, стоїть спиною до вікна над дошкою і вибиває. Не співає.)

СОФІЯ. (Стоїть біля вікна й неодривно дивиться на город.)

ХРИСТЯ. (Лежить, згорнувшись, у куточку канапи й за кожним вибухом здригується, сідає, озирається, непокоїться, знов згортається в клубочок, нарешті не витримує й повним муки, плачу й страху голосом скрикує.) О, Господи! Коли ж це скінчиться? Сім годин уже це страхіття! Я не можу! Я не можу. О! Знов! О, прокляті большевики, бодай вас Бог побив!

Новий вибух такої сили, що брязкотить посуд у шафі.

ХРИСТЯ. (Присідає, стає на коліна й ховається за бік канапи.) Софіє! Та не стій же там, Я боюсь дивиться на тебе. Софіє! Одійди!

СОФІЯ. (Як вибухає, здригується й машинально одступає від вікна, але зараз же знов підходить і дивиться.)

Затихає. Тільки зрідка здалеку чути вистріли рушниць.

СОФІЯ. Здається, кінець.

Входить ГЛИКЕРІЯ ХВЕД. (Голова їй зав'язана мокрою хусткою, стомлено говорить.) — Дітоньки. Не сидіть ви тут, мої рідні. Тут таке велике вікно, що бомбі легко влетіти. Перейдіть у колідорчик, пересильте там, там усе ж таки затишніше.

СОФІЯ. (Зараз же підходить до неї, ніжно обіймає й жартовливо виговорює). А ви чого, мамуню, ходите? Чого? Вам лежать треба. Ходімте, ходімте. Вже перестали.

ГЛИКЕРІЯ ХВЕД. Та й ви, дітки, ідіть звідси. Христе, Панасику.

ПАНАС. Нічого, мамо, ми затулимо вікно газетою, то бомбі не видно буде, куди летіть. Лежіть собі спокійно.

ГЛИКЕРІЯ ХВЕД. Ох, побачить вона! Ох, послідні дні настали... Боже ж мій. Боже ж мій! Де ж це наші? Може, й на світі вже немає? Змилуйся, царице небесна...

СОФІЯ. (Злегка веде.) Ходімте, мамо, ходімте. Як голова болить, то ходить не можна. Треба лежать. А ми підемо в коридорчик. Ходімте. (Веде матір.)

ХРИСТЯ. Може б, ти перестав хоч стукати. Мені все здається, що це тут стріляють.

ПАНАС. Пішла б ти справді в коридорчик, там немає вікон і менче чути.

ХРИСТЯ. Я сама там боятимусь, ходім і ти.

ПАНАС. Мені треба кінчить оцю поличку...

ХРИСТЯ. Ах, я знаю, що тобі треба, чого ти одсилаєш мене в коридорчик.

ПАНАС. На тебе гарматні вистріли погано впливають, дитинко.

ХРИСТЯ. Зате на тебе дуже гарно. Я знаю.

Входить Софія.

СОФІЯ. Христе, перейшла б ти, справді, в коридорчик,— ти тут тільки нервуєшся.

ХРИСТЯ. Я боюсь там сама, ходім зо мною.

СОФІЯ. От тобі й маєш, чого ж там боятись? Там не достане ні одна куля.

ПАНАС. (Упускає на землю долото. Од стуку його Христя й Софія здригуються.)

СОФІЯ. Ах, Панасе Антоновичу! Охота вам, їй-Богу, в такий час... Ну, невже вам хоч не цікаво принаймні, що там робиться?

ПАНАС. Хіба вам не видно й не чути, що там робиться?

СОФІЯ. Ну невже ж вам не цікаво, хто кого перемагає?

ПАНАС. Абсолютно не цікаво. (Стукає.)

ХРИСТЯ. (Підбігає до його). Покинь стукати! (Нервується.)

ПАНАС. Христю, не хвилюйся. Що з тобою?!

ХРИСТЯ. Як ти можеш стукати тут, коли там помірають люди, коли твої брати... Як можна так?!

ПАНАС. (Спокійно.) Тільки так і можна... (Раптом, не стримавши себе, вибухає несподіваним гнівом.) Тільки так і можна! Чуєш ти?! Тільки так можна й треба. Треба-а! Чуєш?!

ХРИСТЯ. (Злякано, тихо.) Чого ж ти на мене кричиш?

ПАНАС. (Тим же голосом.) Запам'ятай твердо: тільки так і можна!

ХРИСТЯ. (Вибухнувши плачем, вибігає з хати.)

ПАНАС. (Вражено, зніяковівши.) От тобі й маєш.

СОФІЯ. Навіщо ж ви її образили?

ПАНАС. І на думці не мав ображати й'.

Стрілянина знов вибухав, ще з дужчою силою. Гарматні розриви чуються раз поз раз, майже без перерви, утворюючи страшний грохіт. На фоні цього гуркоту стають частіщими стріли кулеметів і рушниць. В

городі займається пожежа. Крізь рікно видно велике сяйво, дим і величезні язики полум'я.

ПАНАС. (Одкладае молоток і долото й підходить до вікна) Одійдіть, Софіє Микитівно. (Бере її за руку.)

СОФІЯ. (Мовчки визволяє руку й злегка одпиха його.)

ПАНАС. Я вас прошу... Не будьте ж хоч тенер такою, як... чотирі роки тому. Софіє!

Снаряд вибухав з великою силою недалеко. Зараз же куля з дзвоном розбиває шкло в вікні. Панас і Софія разом одскакують од вікна вбік за шафу. Софія машинально хапається за Панаса, шукаючи в його захисту.

ПАНАС. (Сильно обнімає її, потім раптом гаряче, жагуче цілує.)

СОФІЯ. (Якийсь мент стоїть в його обіймах непорушна, потім одкидається назад, вдивляється е Панаса.)

ПАНАС. (Хоче підійти до неї.)

СОФІЯ. (Мовчки помалу, але рішуче крутить головою.)

ПАНАС. (Зупиняється. Далі повертається й іде до вікна, стаючи посередині його.)

СОФІЯ. (Строго, сердито.) Панасе! Одійдіть...

ПАНАС. (Мовчки стоїть, не повертаючись.)

СОФІЯ. (Підходить і стає також.)

ПАНАС. (Бере її з силою за руку й обводить до канапи. Сам переходить до варстату і сідає там, схиливши голову на руки.)

СОФІЯ. (Сидить в кутку канапи, одкинувши голову на спинку й заплющивши очі.)

Стрілянина потроху зменшується й затихає.

СОФІЯ. (Ворушиться, встає і дивиться в вікно.) Ще десь горить.

ПАНАС. (Не рухається.)

СОФІЯ. (Помалу підходить до його й зупиняється. Тихо.) Панасе!

ПАНАС. (Сидить так само.)

СОФІЯ. (Ніжно, але рішуче бере його голову одною рукою й одхиляє назад. Пильно дивиться якийсь час йому в очі, не приймаючи руки з чола його, й тихо питає:) Що ж то було там? (Хитає головою до шафи.) Нервовість?..

ПАНАС. (Мовчить і дивиться на неї.)

СОФІЯ. Спомин?

ПАНАС. (Не відповідає.)

СОФІЯ. Жарт?

ПАНАС. А у вас що було?

СОФІЯ. (Приймає руку з лоба й посміхається.) Стара історія. Невже ви ще й тепер боїтесь "загубить своє першенство і владу мужчини?" Це

ж, нарешті, скучно і смішно, мій друже. Що було чотирі роки тому принаймні боляче, то тепер... просто смішно. Добре, я вам перша скажу, щоб покінчить з самого початку: у мене був просто страх кулі. Якби тут стояв Марко, я зробила б те саме. А про останнє треба вже у вас питать.

ПАНАС. (Встає й посміхається.) Та й питать не треба: так ясно і вам, і мені. (Береться за молоток.)

СОФІЯ. (Якийсь мент мовчить.) Правда, мені не зовсім ясно, але, коли...

ПАНАС. (Сміється.) Ну, не ясно. Ну так не варт про такі дрібниці й говорить... Здається, кінчилась уже "битва русских с кабардинцами"?

СОФІЯ. (Різко одходить од його. Іде до вікна й дивиться. Раптом пускає електрику й різко до Панаса.) Ви всі тут такі шовіністи й запальні оборонці старого ладу, як батько й Марко?

ПАНАС. (Здивовано якийсь мент дивиться на неї.) Для чого ви засвітили?

СОФІЯ. Хочу. Одповідайте. Чи й на це запитання у вас нема відповіді?

ПАНАС. Де ж ви бачили тут "оборонців старого ладу"?

СОФІЯ. Он вони! (Показує на вікно.) Чуєте, як б'ються з тими, хто хоче знищить той лад?

ПАНАС. А-а? Так ви, значить, з тих, що нищать старий лад?

СОФІЯ. А ви гадаєте, що кожна хоч трошки чесна, щира людина, не засліплена диким націоналізмом, може не належати до тих? Що можна

стругати дошки в той час, коли перевертається все життя, коли руйнуються всі їидоти, в яких ми бовталися досі? Ви гадаєте, що багато є таких боягузів, які в такий мент можуть ставати в позу філософського песімізму й прикривати ним свою дійсну натуру?

ПАНАС. Як казати по щирости й серйозно, то таких нещирих і нечесних людей є тепер багатенько. Так мені здається, Софіє Микитовно.

СОФІЯ. Господи! А я їхала сюди і думала, що хто, а наші не можуть бути оборонцями того зла, якого так зазнали за своє життя. Я думала: ну нехай в Росії буржуазія, панство боронять своє панування. А хто у нас на Україні? Ми ж так любимо говорити, що ми "народ робітників і селян", кого ж ми от-там (киває на вікно) так люто боронимо? Ну, та нехай батько, Марко, нехай тисячі обдурених не знають, що вони роблять, нехай своїми власними руками держать і не пускають ярма з своїх бідних темних ший. їм буде прощено. А ви? А ви? Ви ж поет, ви художник, ви соціяліст. Ви ж колись мучили мене за те, що я не була "громадянкою", як ви казали, що, будучи українкою, я не цікавилась політикою і хотіла бути актрисою. Ви ж самі мені давали книжки про соціялізм, ви ж мене вчили ненавидіть цей лицемірний, несправедливий, грабіжницький і злочинний буржуазний лад. Хіба не правда?

ПАНАС. Правда.

СОФІЯ. Так що ж ви тепер, тепер, коли инчі нищать, руйнують, топчуть цей проклятий лад, що ж ви стружете отут-о? Чому ви не там? (Хапає себе за голову, з непорозумінням.) Господи! Я не розумію, що ж це робиться?! Як же це може бути таке. Як можна бути проти, та ще як! Проти того, що хочуть большевики. Як ви, ви не розумієте, що це ж величезна подія всіх віків, усього світу? Що це переворот всіх цінностей, що це зоря нового життя? Цілком нового, на инчих підвалинах, справедливих, розумних, прекрасних. Як ви не бачите всієї естетичної грандіозної краси цього? Господи! Ну, нехай обиватель, нехай буржуй ґвалтує, що одбірання в його награбленого ним є грабіж. Але як ви не

розумієте, що це ж саме одбірання творить нове життя, нову мораль, красу, нові відносини людей, вільні, здорові, гарні? Як це може бути, виясніть мені, що батько, Марко, що тисячі наших робітників, рабів нещасних, що вони цього не розуміють і б'ються з тими, хто несе їм визволення? Я наче в кошмарі. Я не думала, що буде така боротьба. Яка ж сила штовхає їх на таке злочинство проти себе, проти таких же, як і вони. Яка сила держить вас отут-о, за цим дурним варстатом?

ПАНАС. (З цікавістю.) І невже ви серйозно вірите в можливість цього... нового життя?

СОФІЯ. При чому тут віра? Я хочу, я бажаю цього всіма силами моєї душі. Хіба цього не досить? Хіба не досить, що весь народ, всі, хто працює, хто покривджений, хто упосліджений, всі хочуть цього? Цього мало? Хто ж може стати проти народу? Хто? Де та сила? (Раптом ступає до Панаса, щиро, жагуче.) Ну, Панасе, забудем всі особисті наші непорозуміння. Я говорю з вами не як... я говорю з вами як ваша учениця. Ви перший примусили мене думати про такі речі. Я не знаю ніяких партій, програм, я не большевичка, не меньшевичка, ніхто, я просто служу як людина, яка хоче... буть чесною і хоче добра як собі, так і своїм близьким. Ви розумієте Мене? Ну, так я вас питаю всім серцем своїм: чому ви не з тими, що б'ються там за добро ваших близьких, за щастя, може, всієї людськости? Чому?

ПАНАС (З мукою беручи її за руку.) Знаєте що, Софіє: не мучте мене. Ради Бога, не мучте. Досить з мене одного. Я не можу вже думать про це. Я нічого не хочу. Я вже не соціяліст. Я... Ну, знаєте що: не будемо лучче говорить про це.

СОФІЯ. Але чому ж. Чому. Ради Бога?

На вулиці під вікнами внизу вибухають вистріли. Кулі поціляють в вікно, шибки з брязкотом падають додолу.

СОФІЯ. (Інстінктивно кидається до Панаса.)

ПАНАС. (Тягне її до землі й сам лягає.) Лягайте! Лягайте!

Вистріли не перестають.

ПАНАС. (Швидко повзе до електричного гудзика й гасить світло.) Вони стріляють на світло. Лежіть.

Стихає. Чути на улиці топотіння багатьох ніг, крики, глухіщі вистріли.

ПАНАС. (Прислухається.) Хтось одмикає двері...

З сінешних дверей хутко входить.

АРСЕН. (З рушницею в руці. Голова обв'язана білим, на білому виступила кров. Він похитується і важко дихає. Помітивши Панаса, скрикує). Хто це? (Наставля рушницю.)

ПАНАС. Це я. Арсене. Це я. (Світить світло.) Що з вами? Ви ранені?!

АРСЕН. Це нічого. Дурниця... Тато прислав сказать...

СОФІЯ. (Підбігаючи, трівожно.) Арсене! Хлопчику! Що в тебе? Ранено? Господи! Іди сядь, ляж... Панасе, дайте води, швидче!

АРСЕН. (Кладучи рушницю на канапу.) Та нічого нема. Не треба, так собі, вдряпнуло. Я на хвилинку. Мушу зараз... знов іти. Я тільки сказать... (Не хоче сідать.)

Входить ХРИСТЯ. (Побачивши Арсена, кидається до його.) Що? Що таке? Ти ранений.

АРСЕН. (Нетерпляче.) Ай, дайте мені спокій. Тато прохав сказать, що ми всі живі й здорові. От і все. Щоб ви не турбувались. І... я б... води випив.

СОФІЯ. Зараз, зараз. Я подам. Та присядь. (Кидається до карафки з водою й подає йому. В той же час пильно слухає, що каже Арсен).

АРСЕН. (Сідає). Я трохи втомився. Швидко йшов. За мною гналась ціла юрба большевиків.

ХРИСТЯ. Ну, а хто ж перемагає? Хто то так страшно стріляє? Наші?

АРСЕН. І вони, і наші. У їх нема гарматчиків-наводчиків. Вони платять по тридцять карбованців у годину наводчикам. Десь взяли масу грошей.

ХРИСТЯ. Масу грошей?

СОФІЯ. На, голубчику, пий.

АРСЕН. (Жадно п'є). Дякую.

СОФІЯ. Може, ще?

АРСЕН. Ні, дякую. Треба йти.

СОФІЯ. Та спочинь трохи. Встигнеш. Розкажи нам трохи. Хто ж перемагає.

АРСЕН. Я не знаю. Вони, здається, мають піддержку. Ми одступаємо з цього району.

ХРИСТЯ. Одступаєте? Чого?

АРСЕН. Ну, я не знаю. Вони стріляють з усіх вікон, з дахів, з льохів. Зайняли пошту, телеграф, банк.

СОФІЯ. Он — як! (Погляди на Панаса).

ПАНАС. (Стоїть, спершись спиною до варстату, ніби байдуже слухає).

ХРИСТЯ. Як же ви їм позволили зайнять?! У вас же військо, гарнізон.

АРСЕН. Ну да, гарнізон. Курінь запорожців об'явив нейтралітет. Полк кошового Сірка так само. А полк Сагайдачного увесь перейшов на бік большевиків.

ПАНАС. (Кашляє, зміняє позу.)

ХРИСТЯ. Полк Сагайдашного?! Отой самий, що так урочисто присягався на...

АРСЕН. Отой самий. Та ще як, сволочі, зрадили. Ми вибили большевиків з жіночої гімназії. Знаєте де? Ну, а тут недалеко казарми Сагайдашного полку. Ми, значить, рахували на те, що з'єднаємось з ними й очистимо зразу ввесь район. І сагайдашники ввесь час нас кликали. Ну, ми вже підходимо до казарм. Большевики втікають. Ой, як утікали! Не дай Бог. Там їх полягло! Ну, нічого. Сагайдашники виставили жовто-блакитний прапор, махають. Ми, розуміється, і на думці нічого не мали. Входимо в двір. А двір там такий півкруглий. Тільки ввійшли, тут як пальнуть вони з усіх вікон на нас. Ми...

ХРИСТЯ. Хто?! Сагайдашники?!

АРСЕН. Атож. Ну, а коли сагайдашники зрадили, то розуміється, ми мусили одступать. Як би не сагайдашники, ми б їх рознесли! Це ж банди хуліганів. Убили наших там масу. Там і мене оце...

ПАНАС. (Раптом зривається з місця і з вибухом люті грозить кулаком у вікно.) О, прокляті поганці! Оттак завжди, завжди, на протязі всієї нашої проклятої нещасної історії. Свої вбивають, свої паршивці! (До Арсена, рішуче.) Давайте сюди вашу винтовку, патрони, все.

АРСЕН. На що?!

ПАНАС. Ви зостанетесь вдома, ви ранені, а я піду замість вас. Христю, дай мені піджак і шапку. В тій хаті. Давайте патрони.

АРСЕН. Та як же...

ХРИСТЯ. Панасе! Що ти хочеш...

ПАНАС. Христе, я тебе прошу принести мені піджак і шапку з тої кімнати. Коли твоя ласка. Чуєш?

АРСЕН. (Підводиться.) Почекайте. Але ж ми можемо вдвох піти. Я вам зараз достану руш... (Хитається й хапається руками за Панаса і Софію.)

СОФІЯ. Арсику, любий!.. Він зомлів. Христю, дай води, швидче ради Бога. Панасе, держіть з того боку. Кладіть на канапу. Арсику, хлопчику!.. Це рана його. Піддержуйте, я подивлюсь рану. Треба перев'язать. Христе, швидче води. Може, є йод, карболька або якась инча дезінфекція.

ХРИСТЯ. Є йод.

СОФІЯ. Давай швидче. Води налий у глибоку тарілку. Та швидче, Христе. (Розмотує в той же час пов'язку з голови Арсена.) Нічого собі "вдряпнуло", така маса крови. Держіть, Панасе, держіть. Арсику, дорогий мій, бідний... От, Господи! Ах, яка ж рана! Христю, Бога ради, швидче ж. Серветок дай, серветок. Дві, три, чотирі.

ХРИСТЯ. Зараз, зараз. Ах, Боже мій. (Хапа з буфету глибоку миску, карафку з водою, слоїк з йодом і біжить з цим до канапи. Підставля стілець і ставить все це на його, хапається, трівожно дивиться на Арсена. Знов біжить за серветками. Подає Софії.) На, на. Може, рушник?

СОФІЯ. Налий води в тарілку і влий туди йоду.

ХРИСТЯ. Багато йоду?

СОФІЯ. Ну, щоб добре жовта вода стала. Не бійся, лий.

ХРИСТЯ. (Готує воду.) Зараз. Зараз... (Підставляє стільця з водою.) Так нічого? Чи ще?

СОФІЯ. Добре, добре. Серветку. Ах, бідний хлопець. (Пролива рану.) Здається, череп не зачепило, але всю шкуру знесло. Арсику, милий!

АРСЕН. (Розплющує очі, ворушиться). Що таке?

СОФІЯ. Нічого, нічого, любий. Треба твою ранку перев'язать. Посидь так.

АРСЕН. Мені по... погано... (Умліває знов.)

СОФІЯ. Знов умлів. Крови загубив багато.

ПАНАС. Може, покласти його? Йому так легче буде.

СОФІЯ. Ну, давайте, тільки обережно, будь ласка. Так, так... Піддержуйте разом і голову, Христю, ти краще візьми його ноги й обереж-ненько поклади на канапу, Оттак... Так... Ну, от. Подушку треба.

ХРИСТЯ. Зараз. (Біжить у другу кімнату, по дорозі дивлячись у вікно, за яким глухо чується стрілянина.)

СОФІЯ. (Промиває рану.) Підставте стільця з водою сюди ближче. Дайте ту серветку. Вийміть ще серветок.

ХРИСТЯ. (З подушкою.) А там все стріляють. Горить ще з одного боку. Вся та кімната аж жовта. Треба тихше, щоб мама не почула. Вона, здається, нарешті заснула. (Тим часом підкладають подушку під голову Арсенові.)

СОФІЯ. Ну, здається, промила.

ХРИСТЯ. (Заглядає.) Господи! Яка рана! Арсик! Бідний! О, проклятої душі большевики! Боже, що ж це буде?

ПАНАС. Ну, я більше не потрібний?

СОФІЯ. Ні.

ПАНАС. (Обережно обв'язує з Арсена пояс з патронами.) Вибачайте, я пояс його...

ХРИСТЯ. Хтось у сінях гомонить! (З страхом дивиться туди, за нею всі.)

Входять Сліпченко й Марко.

ХРИСТЯ. Тато й Марко! Слава Богу!

СЛІПЧЕНКО. Арсен дома? (Злякано.) Що він?..

СОФІЯ. Нічого, злегка ранений. Зомлів.

СЛІПЧЕНКО. А, та сама рана? На голові?

МАРКО. (Хмарно ставить рушницю біля дверей у куток і сідає за столом.)

СЛІПЧЕНКО. (Ставить рушницю там же і п'є просто з карафки. До Панаса, що виймає з-під Арсена пояс.) Що це ви робите? Не тормосіть його.

ПАНАС. Мені патрони його потрібні.

СЛІПЧЕНКО. На якого біса?

ПАНАС. Потрібні.

СЛІПЧЕНКО. Може, до большевиків підете добивать нас?

ХРИСТЯ. Він з вами хоче.

СЛІПЧЕНКО. А-а? Надумався? Ну, та пізно. Ми виступаємо з города. Зайшли попрощаться. Виганя кацапня з рідної хати! Продали свої синки, продали, зрадили, наплювали самі собі в душу... Ай, Боже! Ай, Боже! Що з такими робити? Що робить з ними? На вогні пекти? Різать на дрібні шматки? І Тихон же з ними!

ПАНАС. Так як виступать, то виступать. Нема чого сидіть. Ходімте!

СЛІПЧЕНКО. (Мовчки дивиться на його.) А дома ж хто зостанеться? Покинемо саме жіноцтво?

ПАНАС. Ну, лишайтесь ви.

СЛІПЧЕНКО. Мене й Марка розстріляють сеї ж ночі. Перший Тихон викаже.

СОФІЯ. Ах, тату, як можна таке говорити?

СЛІПЧЕНКО. Не тільки викаже, а сам розстріляє.

МАРКО. (З гнівом б'є кулаком по столі й устає.) Якби не полк Сагайдашного! На ранок ми б їх на трісочки рознесли.

СЛІПЧЕНКО. (До Панаса.) Самий вірний, свідомий, самий кращий полк... зрадив! Всі большевики. Не треба їм України, не треба їм волі, нічого не треба, дайте їм волю грабувать, насилувать, нищить. А большевики ж це дають, скільки хочете. Розбили ж тюрму і випустили всіх уголовників. Озброїли їх і пустили по городу. Ну?

СОФІЯ. Це не може бути.

СЛІПЧЕНКО. Та як не може бути?! Піди подивись: тюрма порожня. "Не може бути"! Через що ж не може?

МАРКО. (Ходить по хаті, підходить до вікна, знов до стола.) А мама де?

ХРИСТЯ. Спить. У неї дуже боліла голова.

СЛІПЧЕНКО. Ну, то й не треба будить. Скажете, що були. Та ми скоро вернемось. Це чорта вже з два! Каменя на камені не лишимо. Вивішаємо падлюк до кореня. Кацапа як не винищити до ноги, то й ради з ним нема! Ну, будем прощатись. Ви, Панасе, зоставайтесь з жінками. Треба ж кому-небудь.

ПАНАС. (Спокійно, але рішуче.) Ні, не зостанусь. І не кажіть. Я йду зо всіма.

СЛІПЧЕНКО. Гм!.. Як же вони...

ПАНАС. Проживуть цей час без нас. Гроші мають. Що ж робить?

Голосний дзвінок.

Всі змовкають і повертаються до дверей.

СЛІПЧЕНКО. Хто б це міг буть?

МАРКО. Чи не Хомчук забіг за нами? Пора, тату. (Швидко йде в сіни.)

СЛІПЧЕНКО. Гм! Дивно, дивно. Хто б це міг бути?

Через який мент чути дужий крик. Топотіння ніг. В кімнату вбігають большевики з револьверами і рушницями в руках. Деякі в салдацькій одежі, деякі в штатській. Декотрі обмотані "лентами" з набоями. Збоку в деяких висять шаблі. Всі вони кричать "Руки вверх"! "Руки вверх"! І цілять на всіх.

Всі підводять руки догори. Сліпченко зробив був рух до своєї рушниці, але зупинився і також підняв.

Слідом за юрбою вводять Марка з піднятими догори руками в супроводі трьох большевиків з револьверами і рушницями.

1-й БОЛЬШЕВИК. (До Сліпченка.) А-а, вот он, старый пес! Попался, стерва? А кто еще тут есть? (До Панаса.) Ты кто?

2й БОЛЬШЕВИК. Да што їх розпитуваться много. Усіх на одну шворку та й гайда!

3-й БОЛЬШЕВИК. (До Панаса.) Ты — кто, я спрашиваю?

ПАНАС. Хіба ви не бачите?

1-й БОЛЬШЕВИК. (Дивиться на верстат.) Рабочий?

ПАНАС. Робочий.

1-й БОЛЬШЕВИК. (Побачивши Арсена.) А-а, раненый вильный козак?

СОФІЯ. Это не вильный козак. Это гимназист. Его ранила пуля через окно. Посмотрите. Он сидел дома. Мальчик.

2-й БОЛЬШЕВИК. А ти хто ж така, заступниця?

СОФІЯ. (Мовчки оглядає його з ніг до голови й одвертається.)

1-й БОЛЬШЕВИК. Подожди, товарищ. Невинных не трогать.

3-й БОЛЬШЕВИК. Ну, скорее, нечего! Сказано, этих двух. Черт с ними, с другими. Ну, марш за нами.

СЕРЕД БОЛЫЫЕВИКІВ. Идем, идем! (Надо скорее. Украинцы захватять.)

СОФІЯ. Куди ж ви ведете їх?

2-й БОЛЬШЕВИК. А тобі какое дело? Хочеш з ними? Ходім!

1-й БОЛЬШЕВИК. (До Сліпченка.) Ну, идем! Ведите того.

СОФІЯ. (До 1-го.) Послушайте, товарищ, куда вы ведете их?

МАРКО. Та що ти питаєш їх? Хіба ти не бачиш, з ким ти говориш?

СЕРЕД ЮРБИ. Та што там за разговори?

— Марш! Веди їх!

— Да прикончить здесь и баста.

— Стреляй их всех, буржуев!

1-й БОЛЬШЕВИК. Товарищи! Помнить, что мы не разбойники! Слышите? Перваго сам застрелю! (До Софії.) Это ваш отец и брат?

СОФІЯ. Да.

1-й БОЛЬШЕВИК. Мы их арестовали за контрреволюционное выступление против рабочих и крестьян. Они будуть судимы революционным трибуналом.

СОФІЯ. Мне можно следовать за вами? Я знакома с товарищами Гринбергом и Семянниковым. Я сегодня приехала из Петрограда. Вы можете отвести их к товарищу Гринбергу?

1-й БОЛЬШЕВИК. Та што за разговори такі? Там гайдамаки набіжать, а ми тут з буржуями мармалади... веди їх к чортовій матері, а то тут же перестреляю всіх, як собак.

1-й БОЛЬШЕВИК. Ну, идем! (До Софії.) Следовать можете. Но... я Вам не советую.

СЛІПЧЕНКО. Прощайте, діти! Мамі там ска... (Його штовхають у спину прикладом, і він заточується й майже вибіга в сіни.)

СОФІЯ. (До Христі.) У тебе є якесь пальто? Хустка?

ХРИСТЯ. (Ридаючи.) Там... там... у... сінях... на вішальці... а хустка на... скрині...

СОФІЯ. Добре...

ПАНАС. Чекайте, я з вами! (Біжить у сусідню кімнату, вибігає й прибігає у сіни з шапкою й піджаком, на ходу одягається.)

ХРИСТЯ. (Голосно ридає.)

Коли в сінях стихає, в кімнату обережно входить Білянкевич. Він немов винюхує, озирається, усе розглядає. Зупиняється і, скоса дивлячись на вікно і прислухаючись, ледве помітно вдоволено посміхається.

Завіса

ДІЯ ТРЕТЯ

Велика кімната, канцелярія. Канцелярські столи, шафи, етажерки. На стіні великий портрет Шевченка.

В стіні ліворуч вікна на двір. В задній стіні двоє дверей. Одні ближче до вікон, другі в передпокій. В стіні праворуч також двері в другі покої.

В кімнаті страшенний розгардіяш: шибки повибивані, долі валяються подерті папери, канцелярські книжки, порозливано чорнило, деякі стільці й столи побито, перекинуто. Біля дверей передпокою стоїть на

варті красногвардеєць. На столах, підклавши книжки під голову, сплять двоє других красногвардейців. Біля вікна стоять инчі двоє й дивляться на двір. Надворі чується залп.

1-й КРАСНОГВ. Готово! Пришили. Больше не встанеть, сукин сын.

2-й КРАСНОГВ. Носом так и клюнул в стенку.

1-й КРАСНОГВ. Стой! Ведуть офицера! А-а, чортова душе, трусишся? Ач-ач, як ноги підгинаються. О, о, хапається за бариньку, за бариньку. А тій якого чорта там нада?

2-й КРАСНОГВ. Жена, должно быть. Видишь, просит... Жалко, стало быть.

1-й КРАСНОГВ. Жалко? А нас чом не жаліла, як вони по мордах нас били та розстрілювали? Нехай тепер... А-а, руки хапає цілувать. Так її, прикладом, падлюку. Верно, оттак, ногою. До стєнки ставай, чого там руки цілувать. Правильно. Умліла. Оттак краще.

ВАРТОВИЙ. Крикни им, Корниенко, чтоб... Куда? Куда? Сюда нельзя. (Хоче спинить Софію, яка швидко входить.)

СОФІЯ. (Показуючи папірця.) У мене пропуск. Сюди має зараз прийти товариш Грінберг. Мені його треба бачить.

ВАРТОВИЙ. А ви кто будете? Из украинцев или наших?

СОФІЯ. І з українців, і з ваших.

ВАРТОВИЙ. Гм! Чудно. Таких мы вон куда отправляем. (Хитає в напрямі вікон.)

СОФІЯ. Не знаєте, хутко має прибути товариш Грінберг?

ВАРТОВИЙ. Я твоего дурацкого языка не понимаю, говори по-человечески!

Двері в задній стіні ліворуч одчиняються. Звідти виходить офіцер, за ним С і н і ц и н, одягнений в штатське, молодий, білявий, в синій косоворотці.

СІНІЦ. (Голосно.) Свободен! Двух провожатых! Провожатые!

1-й КРАСНОГВ. (Починає будить тих, шо сплять.) Провожатые, вставай. Слышь?

ОФІЦЕР. (Сяє від радости.) Благодарю вас, товарищ! Не беспокойтесь, пожалуйста, я и без провожатых.

СІНІЦ. (Сердито.) Провожатые! Спят, черт бы их побрал. Провожатые!

ПРОВОЖ. (Встають, похмуро чухаються, беруть рушниці й кажуть офіцерові:) Ну, идем! В середину становись, куда лезешь! (Виходять.)

СІНІЦ. (До вартового.) Следующаго! Много их еще там?

ВАРТОВИЙ. Есть порядочно. Вот тут какая-то. (Показує на Софію.) Товарища Гринберга хочет видеть.

СІНІЦ. Вам товарища Гринберга? Пропуск есть?

СОФІЯ. Єсть. (Показує папірець і хоче подать.)

СІНІЦ. (Маха рукою.) Не надо. Подождите. Он сейчас должен приехать. (Вартовому.) Следующего. (Іде до себе.)

ВАРТОВИЙ. Сейчас. Закурить надо. (Закурює.)

1-й КРАСНОГВ. (Сміється.) А той офицерик зрадів, що свободен. Я, каже, і без провожатих. А того й не знає, що тут-то й вся штука в провожатих. От вони його проведуть, куда надо, і буде вже свободен. (Дивиться в вікно.) Ану, чи вже вивели до стєнки?

2-й КРАСНОГВ. Сейчас выведут.

ВАРТОВИЙ. (Гукає в двері до передпокою). Следующий! Живо!

З передпокою впихають молодого хлопця, гімназиста. За ним, видираючись з оук красногвардейців, вбігає мати його, жінка років 38—40, ще не стара.

ВАРТОВИЙ. (Одпихаючи її.) Куда? Куда? Нельзя! Какого черта пускаете, сволочи? Нельзя, говорю.

МАТИ. (Хапаючи його за руки, трусячись, напівбожевільна угодливо посміхаючись.) Я нічого, я нічого. Я постою тут. Это мой сын. Он гимназист. Коля, проси прощения. Проси прощения. Колечка, синочек мой единственный!

ВАРТОВИЙ. Да нельзя, я вам говорю. Ну, народ...

ГІМНАЗИСТ. (В одчаю.) Мамо, ідіть додому!.. Не треба...

МАТИ. (Злякано.) Коля, замолчи, замолчи! Вы, господа, то есть товарищи! Не слушайте его, не слушайте. Он участвовал в любительских спектаклях и потому говорит по-малороссийски.

СІНІЦИН. (На порозі.) Ну, что ж следующій? Что здесь?

ВАРТОВИЙ. Да вот, эту женщину сюда пустили опять.

МАТИ. (Кидаючись до Сініцина, хоче схопить його руки.) Не слушайте, не слушайте! Он только в любительских спектаклях. Это мой Коля. Он не виноват. Колечка, проси прощения. Коля, не стой так непочтительно! Он боится, он только боится...

ГІМНАЗИСТ. Ах, мамо!

МАТИ. Коля, молчи! Молчи, Колечка! Они тебя отпустят. Ты здесь ничего, только в спектаклях, вы ж его опустите, правда?

ГІМНАЗИСТ. Нехай розстрілюють! Я їх не боюсь. Хай живе вільна самостійна Укр...

МАТИ. (Люто кидаючись до його.) Мовчи, тобі кажу! Сказився ти?! Що ти робиш?! Господа, он так, он...

СІНІЦИН. Э, к чорту там! Свободен, двух провожатих. Следующаго.

МАТИ. (Радісно.) Свободен?! Колечка, чуєш: свободен! Спасибо, ой, спасибо ж вам! Хай вас Бог...

СІНІЦИН. (Злісно до вартового.) Випровадить их и следующаго!

ВАРТОВИЙ. (До матері і гімназиста.) Ну, уходите! Скореє! (В одчинені двері.) Двух провожатых, свободен. Следующаго.

МАТИ. (Ведучи за руку сина.) Спасибо, товарищи, спасибо! Идем, Колечка, идем! (Виходить.) Скорее, скорее, Колечка.

1-й КРАСНОГВ. Еге, "идьом. Колечка". Іди, іди, там тобі покажуть "свободен".

2-й КРАСНОГВ. А, видно заядлый хохленок. Самостийна Украина. Вот, увидит он самостийну.

1-й КРАСНОГВ. (Регоче навмисно грубим голосом, перекривляє гімназиста.) "Хай живе вільна, самостійна Україна". І вигадали ж, буржуї прокляті. Поддєлуються под мужицький разговор і думають, що то комусь інтересно.

ВАРТОВИЙ. (У двері до передпокою.) Ну, что ж там опять, черт бы вас... Что там? Скореє!

Входить залізнодорожник, молодий, лице бліде, з жахом в очах.

ВАРТОВИЙ. Сюда. (Проводить до других дверей.)

2-й КРАСНОГВ. Вильный козак, должно быть.

Надворі вибух залпу. Красногвардейці дивляться в вікно.

1-й КРАСНОГВ. О! офицер уже "свободен". Тільки одною ногою подригує, як жаба. Так його за ноги, до купи. Прикладом би ще по голові, а то, сука, ще оживе.

2-й КРАСНОГВ. Пущай оживает, их в общую яму всех... Одну уже зарыли, душ сорок. Некоторые еще дышали.

1-й КРАСНОГВ. Та ну? Дышали?

2-й КРАСНОГВ. Один дуже стонал. Ничего, всех засыпали.

ВАРТОВИЙ. А один, сукин сын, хитрый, притворился мертвым. Его, значит, хотели оттянуть в сторонку. А он, это, как вскочит, весь в крови, морды не видно, побили прикладами. Да как кинется до наших, да зубами. Впился, как бешеная собака, оторвать нельзя. Его бьют винтовками, а он уже без памяти впился зубами и висит. Так, подлец, и помер. Кусок тела вырвал.

1-й КРАСНОГВ. От проклята душа! Оттак вони нашого брата повсігда. Поміра, а таки вирве в тебе шматок тіла.

СІНІЦИН. (Виходить, за ним залізнодорожник.) Свободен. Больше не водить. На два часа перерыв.

ВАРТОВИЙ. Свободен без провожатых?

СІНІЦИН. Без. (Виходить в двері до передпокою.)

ЗАЛІЗНОДОРОЖН. (З тим же переляканим лицем за ним.)

ВАРТОВИЙ. Ну, свободны и вы, товарищи.

1-й КРАСНОГВ. Ну, только, ми тоже без провожатых. (Сміється й бере свою рушницю.)

2-й КРАСНОГВ. (Також бере.) Ох, да и спать же буду! Устал, как пес. Три ночи ни на минуту не спал.

1-й КРАСНОГВ. Я з неделю вже не сплю. Та й ще не спав би з неделю, аби передушить усіх буржуїв. Вичистить до ноги, щоб і духу їхнього не пахло. Чисто всіх, з дітьми, з жінками...

2-й КРАСНОГВ. Чтоб и на расплод не осталось? (Поглядають на Софію.)

1-й КРАСНОГВ. Атож! А тих українців дак не то що розстрілювать, а просто живими всіх у яму й засипать. От вам самостійна Україна, от тепер одділяйтесь од Росії. Верно! Другого способу на їх нема.

Надворі залп. Жіночий приглушений крик. Всі кидаються до вікна. Софія також.

1-й КРАСНОГВ. Ага, самостійного гімназистика "ослободили". А та, а та що виробляє!

ВАРТОВИЙ. Помешалась... Поет, смеется. Ах, ти... вишь беда какая вышла. Бедная!

1-й КРАСНОГВ. Та й її слід би тоже... Що їх жаліть? Вони нас жаліли? От нехай тепер самі покуштують. Усіх вирізать, проклятих!

2-й КРАСНОГВ. Дда-а... Тронулась умом. Надо было отпустить малаго.

1-й КРАСНОГВ. Куда пустить?! Кого? Варняка чортзна-що. З тих малих повиростають великі, то вони нам покажуть. Ходім лучче! (Виходять.)

Вартовий і 2-й красногвардеєць ідуть за ним.

СОФІЯ. (Сама. Дивиться у вікно. Потім непокійно ходить по хаті. Хоче йти до дверей у передпокій, але роздумує і рішуче сідає чекать. Надворі чується знов залп. Софія схоплюється, хоче бігти до вікна, але зупиняється й сідає.)

ГРІНБЕРГ. (Входить задиханий, але оживлений, в підняттю, простяга обидві руки Софії, швидко підходить до неї.) Ради Бога, извините, товарищ, что задержал вас. Невозможно было вырваться. Здравствуйте, дорогая! С победой, с торжеством пролетарского дела!

СОФІЯ. (Вітається.) Я до вас у важній справі. Я не хотіла вам по телефону...

ГРІНБЕРГ. Ну да, ну да... Конечно. Ну? Что? А? Жарко было ночью А? А как они, мерзавцы, удирали! А? Это было прямо таки великолепн. Мы их били, как куропаток. Да ведь банды хулиганов, жуликов. Ну, вы н<- очень волновались ночью? Ваш дом не пострадал? Я думал о вас и, представьте, делал все, что мог, чтоб снаряды не летели в вашу сторону. Я даже...

СОФІЯ. (Нетерпляче.) Я дуже дякую вам, але я хочу попрохати вас...

ГРІНБЕРГ. Знаете что, товарищ: говорите по русски, ей-Богу, теперь как-то не до этого. Вы меня извините, но момент слишком важный и торжественный, что ли, чтоб...

СОФІЯ. (Різко.) Хорошо. Я буду говорить так, как вам хочется.

ГРІНБЕРГ. Не так, как мне хочется, а...

СОФІЯ. Дело в том, что ночью при мне на квартире красногвардейцы арестовали моего отца и брата. Они находятся здесь, в этом штабе. Их хотят расстрелять.

ГРІНБЕРГ. Вашего отца и брата? За что? Ведь они, вы говорили, рабочие.

СОФІЯ. Да, но они украинцы. Вільні козаки.

ГРІНБЕРГ. Вильные козаки? Гм! Они здесь?

СОФІЯ. Да. Я насилу упросила подождать с казнью до вашего прихода.

ГРІНБЕРГ. (Стурбовано.) То есть как? В каком смысле?

СОФІЯ. Я сподіваюсь, що ви їх визволите.

ГРІНБЕРГ. Ах, товарищ, да оставьте вы хоть в эту минуту ваше украинофильство. И как вы, право...

СОФІЯ. (Тихо, зціпивши зуби.) Я ошиблась. Я надеюсь на вашу помощь.

ГРІНБЕРГ. В качестве кого они арестованы?

СОФІЯ. В качестве врагов, конечно. Что за вопрос?

ГРІНБЕРГ. (Різко.) Я понимаю. Но они кто: офицеры, солдаты, вольные казаки, гайдамаки?

СОФІЯ. Вольные казаки. Я ведь сказала вам.

ГРІНБЕРГ. Вольные казаки? Так что ж я могу сделать? Я ничем не могу помочь. Мы издали приказ: всех "вильных" казаков расстреливать. Это злейшие враги рабочих. Провокаторы, изменники, разбойники! Это негодяи, которых всех до одного...

СОФІЯ. Товарищ, я говорю с вами о своем отце и брате! От огульной характеристики вы могли бы воздержаться.

ГРІНБЕРГ. Извиняюсь. Очень извиняюсь. Я понимаю ваше положение. И мне очень-очень досадно, что именно вам я не могу помочь. Именно вам. Но согласитесь сами, товарищ, я иначе не могу. Почему освободить вашего отца и брата и не освободить всех? Потому что они ваши родственники? У меня самого — брат контрреволюционер. Но если его поймают, я не буду стараться освобождать его. Борьба. В социальной

войне нет ни отца, ни матери, ни братьев. Братья — все социально угнетенные, враги — все угнетатели. Я понимаю, вы как женщина... И потом стоящая далеко по своему социальному положению от борющихся низших классов.

СОФІЯ. Ах, причем здесь женщина, социальное положение?

ГРІНБЕРГ. Да при том, что нужно иметь мужество в борьбе, товарищ. И нужно быть близким к борющимся, чтобы уметь ненавидеть и интересы их ставить выше родственных связей. Если бы вы были в наших рядах, вы даже не подумали бы о том, чтобы просить за двух... контрреволюционеров, хотя бы они были родственниками. Но вы, конечно, в другом положении... И я, понятно, не могу быть в претензии. Наоборот, вы оказали нам такую услугу, которая...

СОФІЯ. Во имя чего же я оказала ее, как вы думаете?

ГРІНБЕРГ. Да, конечно, симпатии ваши...

СОФІЯ. Перестанем об этом. Значит, вы решительно отказываетесь помочь мне?

ГРІНБЕРГ. Я не могу этого сделать, товарищ, поймите вы это. Я нарушу свой долг, совершу подлость, измену. Ведь я просто не имею физической возможности выпустить их. Товарищи не дадут все равно, я должен обмануть их, солгать. Поймите, что вы требуете невозможнаго.

СОФІЯ. Значит, их расстреляют? Так, как тех? (Хитає головою на вікно.)

ГРІНБЕРГ. Я не знаю, за что их арестовали; может быть, выяснится... Но я лично...

СОФІЯ. Хорошо. Довольно. Я понимаю, что вы не можете.

ГРІНБЕРГ, Но уверяю вас, что не могу. Напрасно вы...

СОФІЯ. Да верю я! Что же мне делать, Господи?! Ведь не могу я, поймите, не могу я...

ГРІНБЕРГ. Я вас понимаю, я понимаю. Но бывают такия положения, когда...

Входять Гликерія Хвед і Христя. Гликерія Хвед в темній великій хустці, в пальто, Христя в чепурненькій шапочці.

ГРІНБЕРГ. Куда? Куда? Кто такие? Зачем?

СОФІЯ. Это ко мне. Мать и сестра.

ХРИСТЯ. (До Грінберга схвильовано.) Нам сказали, что вы приехали, — мы пришли... Вы, вероятно, от сестры знаете... Мы вас умоляем.

ГЛИКЕРІЯ ХВЕД. (Падає навколюшки перед Грінбергом.) Господин, помилуйте, зжальтеся, кормильці ж вони наші.

ГРІНБЕРГ. Товарищ!.. Сударыня, что вы, что вы! Встаньте. (Хоче піднять, але Гликерія Хведоровна хапає його за ноги, благаючи "Помилуйте! Не встану".) Позвольте, сударыня... (До Христі.) Да помогите же, подымите...

ХРИСТЯ. Мы вас умоляем. Спасите их.

ГРІНБЕРГ. (До Софії.) Товарищ, да поднимите же вашу мать, что же это такое?

СОФІЯ. (Мовчки, тісно стуливши губи, хмарно дивиться вбік.)

ГРІНБЕРГ. Сударыня, встаньте, я вас прошу. Поймите же, что я не могу так... О, Господи! Но не могу же я, я права не имею.

ХРИСТЯ. Мы вас умоляем, вы можете.

ГРІНБЕРГ. А, черт возьми! (Одсувається од Гликерії Хведоровни, вона повзе за ним. Тоді він рішуче, сердито повертається й виходить в двері до передпокою.)

ХРИСТЯ. (Підводить Гликерію Хведоровну.) Встаньте, мамо... Встаньте, годі. Буде з нас... Навалялись в ногах Софіїних приятелів... (До Софії.) О, сестро, Бог тобі цього не простить! Невинно дивишся? А хто ж з оцим самим шепотівся учора та щось йому передавав? Га? Хто успіху їм бажав? А-а, чула я вчора, та не знала, що то за успіх, а то б... Ага? А хто з отим паршивцем Тихоном наслав на тата й Марка большевиків учора? Не ти? Проклята! Приїхала? Продала всіх нас і втекла сюди, сидиш...

ГЛИКЕРІЯ ХВЕД. (Плаче.) Годі, доню, ходім... Бог з ними.

ХРИСТЯ. А що заплатили тобі? Наші сльози, кров нашу? Що взяла за батька та брата? Га?

СОФІЯ. (До Гликерії Хведоровни.) Мамо, ради Бога, не вірте їй! Мамо, вона...

ХРИСТЯ. А за всю Україну що взяла? Ух, ти, поганка! Своїми руками задушила б тебе. (Раптом грізно, жагуче.) Оддай же нам батька й брата! Оддай зараз же! Іди до своїх полюбовників, кажи, щоб зараз же випустили їх!Іди!

ГЛЕКЕРІЯ ХВЕД. (До Софії.) Доню!.. Ти з ними ближче знакома, попроси Їх, ублагай, дитино, рятуй таточка свого і братіка рідного. Доню моя, ой, доню ж моя, що ж ти з нами робиш! (Ридає.)

СОФІЯ. Мамо!.. Я благала, я просила... Я ж усю ніч бігала, шукала...

ХРИСТЯ. Кого шукала? Оцього Юду?

СОФІЯ. Я, мамо, буду ще... Я все зроблю...

Входить красногвардеєць з рушницею, з бомбою за поясом.

КРАСНОГВ. (До Христі й Гликерії Хведоровни.) Ану, пожалуйте. Вас просять вийти зцюдова. Скарєй.

ХРИСТЯ. О, прислав оборонить тебе од нас!

ГЛИКЕРІЯ ХВЕД. Ходім, доню. Ходім шукать ще кого-небудь.

КРАСНОГВ. Пожалуйте, пожалуйте.

ГЛИКЕРІЯ ХВЕД. (Софії.) Прощай, доню... Ти ж прийдеш додому?

ХРИСТЯ. Її дом тепер тут.

СОФІЯ. Прийду, мамо, прийду... Я останусь тут, щоб... визволити їх... Мамочко! (Обнімає Гликерію Хведор. Ридає.)

ХРИСТЯ. Годі, лицемірко, пусти, а то нас ще твій оцей приятель застрілить...

СОФІЯ. (Випускаючи матір.) Ой, Христе, як ти... страшно жорстоко і люто мстишся!

ХРИСТЯ. Я мщуся? За що? За батька і Марка? Так, я готова тобі...

СОФІЯ. Ні, Христе, за инче... Ти...

КРАСНОГВ. Ну, довольно, господа, довольно. Сказано раз. і нема чого тут... Виходьте.

ХРИСТЯ. (Рішуче.) Ходім, мамо!.. (Виходять, за ними красногвардеець.)

СОФІЯ. (Сама, швидко, схвильовано ходить по хаті, тикаючись у всі кутки й не знаходячи собі місця. Зупиняється й мовчки стогне, гнівно ламаючи руки.)

Входять: Грінберг, Семянніков, Сорокін, По д к о п а є в. Сорокін, маленький, років 30, у френчі, гостренька борідка, пенсне. Ввесь час без потреби тонко, іронічно посміхається. Подкопаєв високий, років 37, короткі вуса, підстрижені, еспаньйолка; також у френчі, ніс м'ясистий, качиний, вигляд царського поліцейського пристава, ходить рішуче, твердо, з виразом переможця і начальника. У всіх за поясами револьвери, шаблі, у Сорокіна ще ручна граната, а у Подкопаєва через груди стрічка з набоями, а в руці рушниця без багнета. Входять, голосно балакаючи, сміючись. Прямують до Софії.

ГРІНБЕРГ. (До Подкопаєва і Сорокіна.) Вот, товарищи, позвольте познакомить вас с товарищем, которому мы обязаны нашим таким быстрым и полным успехом. В истории революции имя Софии Слепченко займет выдающееся место.

ПОДКОПАЄВ. (Клаца острогами й перший ступає до Софії.)

ГРІНБЕРГ. А это наш командующий особым отрядом, товарищ Подкопаєв.

Подкопаєв і Софія мовчки потискують один одному руки, далі Софія вітається з Сорокіним.

ГРІНБЕРГ. А это прибывший сегодня комиссар из Петрограда, товарищ Сорокин.

ПОДКОПАЄВ. (До Софії.) Позвольте и мне, уважаемый товарищ, как лицу, на котораго возложена военная сторона освобождения пролетариата, принести вам свою искреннюю благодарность за оказанную вами помощь. Конечно, народ рано или поздно низверг бы все равно подлых грабителей, но... чем раньше это случилось, тем оно, е... конечно, лучше. Благодарю, товарищ.

СОРОКІН. И тем более ценна услуга, чем полнее победа. А победа полная. Вы можете чувствовать полное удовлетворение.

СОФІЯ. (Не посміхаючись.) Спасибо, товарищи, вы преувеличиваете мою услугу.

СЄМЯННИКОВ. (Здоровається й посміхається, як до старої знайомої.) Надеюсь, теперь-то мы будем чаще встречаться?

СОФІЯ. Да, конечно.

СЄМЯННІКОВ. Если позволите, товарищ, спросить: вы не приняли бы теперь более близкаго участия в нашей работе? Нужда в преданных, культурных, социалистических силах, как вам известно, громадная. Мне кажется, что вы...

СОФІЯ. О, благодарю вас, товарищ. Я не знаю. По крайней мере, не сейчас. Я должна еще переговорить по одному делу с товарищем Гринбергом. Если позволите?

ПОДКОПАЄВ. О, пожалуйста, пожалуйста. Мы тем временем устроим наше летучее заседание. Туда можно? (Показує на двері в сусідню кімнату.)

ГРІНБЕРГ. Конечно. Можно. Устраивайтесь там, товарищи, я сейчас.

ПОДКОПАЄВ. (Дивиться на портрет Шевченка.) А почему эта контрреволюционная икона висит здесь до сих пор? Убрать ее к черту оттуда! (Рушницею сильно б'є по рамі й збиває портрет на землю. Протикає багнетом лице, настромлює, крутить і одкидае в куток.) Эта хохлацкая морда мне надоела, наконец. Везде торчит.

СОФІЯ. Товарищ!..

ГРІНБЕРГ. (Глянувши на Софію.) Товарищ Подкопаєв, зачем вы? Ведь это Шевченко.

ПОДКОПАЄВ. Да, конечно, Шевченко, черт бы его... (Помітивши щось на товаришах.) А? Что? В чем дело?

СЄМЯННІКОВ. Товарищ Подкопаєв, вероятно, ошибся. Он думал, что это портрет какого-нибудь современнаго их деятеля.

ПОДКОПАЄВ. Я не понимаю, товарищи, в чем дело? Современный, несовременный, поэт, учитель, офицер, черт бы его драл, раз он националист, он враг народа и пролетариата. Я заявляю откровенно, что с национализмом, с этими Шевченками, автономиями, федерациями, самостийностями и прочей буржуазной дрянью буду бороться беспощадно.

СОРОКІН. Ну, ладно, ладно, идемте на заседание. (Підхоплює Подкопаева під стан і, сміючись, веде в кімнату.)

ПОДКОПАЄВ. (Ображено.) И отлично видел, что Шевченко. Важность какая. И везде прикажу снять эту мерзость со стен.

СЄМЯННІКОВ. Ну, ну, товарищ, полно горячиться. (Підпиха його в спину. Всі заходять в сусідню кімнату.)

ГРІНБЕРГ. Как неофит, он слишком прямолинеен. Ви, товаришко, не звертайте уваги. Людина він хороша, чесна, але трохи... некультурна і грубовата. Що зробиш? Ви хотіли, здається, поговорити зі мною на самоті? Я до ваших послуг.

СОФІЯ. Да, я хотела поговорить еще, но... после этого...

ГРІНБЕРГ. Але ж, товаришко, це ж людина військова, неосвічена, бувший капітан. Невже ви гадаєте, що ми всі поділяєм його погляди? Але ж ви самі добре знаєте, що іменно ми проголосили прінціп "полнаго самоопредьленія вплоть до отдьленія". Федеративная Советская Республика. Ми перші вітали Українську Республіку. І тепер, розуміється, тим паче. Ну, як ви можете, їй-Богу...

СОФІЯ. (Мовчить і прижмуреними очима тоскно дивиться в вікно.)

ГРІНБЕРГ. Ну, товаришко... Ах, як це досадно...

Входить Панас.

ГРІНБЕРГ. Вам что угодно?

ПАНАС. (Одягнений у потерте пальто, з-під якого видно чоботи, в картузі, має вигляд робітника. В піднятому стані, весь час криво посміхається.) Товариш Грінберг? Дуже приємно. Якраз до вас.

ГРІНБЕРГ. Извините, товарищ, я сейчас очень занят.

ПАНАС. Я бачу, я бачу. Але я в такій самій справі. Соціалізм і контрреволюція, товаришу. Треба спасать. Я маю контрреволюціонерів, яких треба зараз же арештувать.

ГРІНБЕРГ. В таком случае... Только, пожалуйста, товарищ, поскорее...

ПАНАС. О, це дуже скоро. Це мій батько. Він живе недалеко звідси на селі і балакає по-українському. З самого малечку балакає, заядлий контрреволюціонер...

ГРІНБЕРГ. Что это, глупая шутка?

ПАНАС. Боже борони! Як можна?

СОФІЯ. Панасе Степановичу, для чого це?

ПАНАС. (Ніби тепер тільки помітив її.) Ах, и вы здесь, мадам? Очень приятно. Вы можете засвидетельствовать, что мой отец настоящий контрреволюционер. Во всяком случае, ничуть не хуже вашего. Не правда ли? А между тем вашего сейчас расстреляют, а мой ходит на свободе и угрожает социализму на Украине. Я, как старый социалист...

ГРІНБЕРГ. Послушайте, вы — или пьяны или сумасшедший? Что вам?

ПАНАС. Боже мій, товарищу. Як же не бути п'яним? Як не бути п'яним? І правильно сказали, товарищу, іменно сумасшедшій.

СОФІЯ. Панасе Антоновичу, я вас прохаю...

ПАНАС. Сейчас, мадам, сейчас уйду, как вы нетерпеливы. Позвольте же и мне совершить такой же подвиг, какой вы совершили. (До Грінберга.) І крім того, у мене є ще дві тітки, старі контрреволюціонерки, селянки, також балакають по-українськи, живуть у другому селі. Читають українські книжки.

ГРІНБЕРГ. Если вы немедленно не уберетесь отсюда вон, я вас прикажу расстрелять. Слышите вы?

ПАНАС. Господи Боже мій! А я ж чого сюди прийшов? Я ж не договорив вам, я ж ще сам контрреволюціонер. І жорстокий, попереджаю вас, контрреволюціонер. Не тільки читаю, але й пишу по-українському. От спитайте цю даму. Чого ви посміхаєтесь? Вітаючи всім серцем пришествіє в особі большевиків соціалізму, я не можу допустить, щоб жив такий контрреволюціонер, як я. Куди прикажете мені стати до стенки? Туда? Туда? Туда?

ГРІНБЕРГ. (До Софії.) Что он — больной, что ли? Кто он такой?

СОФІЯ. Панасе Антоновичу, можна вам два слова сказать?

ПАНАС. С удовольствием, мадам, с удовольствием. Только, пожалуйста, поскорее, мы с товарищем должны окончить наше дельце.

Виходить Семянніков, з порога кличе:

— Товарищ Гринберг. На минутку можна вас? Извиняюсь, товарищи.

ГРІНБЕРГ. (Швидко йде до його, й обидва зникають у сусідній кімнаті.)

СОФІЯ. Що це значить, Панасе?

ПАНАС. Что именно, мадам?

СОФІЯ. (Різко.) Все. Ця комедія, це "мадам", російська мова зо мною. Що це значить?

ПАНАС. Вам не нравиться выражение "мадам"; но ведь это из почтения, мад..., ну, сударыня, если хотите. Единственно из почтения к вам. С особой, которая родного отца и брата принесла в жертву великой святой идее, я не могу иначе говорить, как на языке благородном, на языке наших освободителей, несущих нам светоч...

СОФІЯ. Дійсно, ви од страху, видно, зовсім збожеволіли.

ПАНАС. Как не збожеволеть, мадам, как не збожеволеть? Ведь вы только взгляните туда за окно: горы трупов этих подлых украинцев. Горы, мадам, понимаете ли вы это? Мальчики, дети, старики. К стенке — и готово. По усам узнают контрреволюцию. Малороссийские усы — и к стенке. И как же не благоговеть перед вами, как не... не божеволеть? А? Ведь это же ясно, что социализм пришел, и не какой-нибудь там гнилой, европейский, а большевистский, российский, самый настоящій. Позвольте преклониться перед вами. (Низько вклоняється.}

СОФІЯ. (Мовчить.)

ПАНАС. Что прикажете передать на том свете вашему контрреволюционному батюшке и братцу? Прощание? Или сожаление о их глупости? Что же вы молчите? Извольте хоть словечко произнесть.

СОФІЯ. Чого вам треба од мене? За що ви мучите мене? За що?

ПАНАС. (Люто.) Чого треба? Випустіть батька вашого і брата! Чуете? Не смійте їх убивать!..

СОФІЯ. Як же я їх випущу? Як? Скажіть. Ну, скажіть, що мені зробить, я все зроблю. Піти з бомбою, з револьвером визволять їх? Ходім. Давайте.

ПАНАС. Пізно з бомбами. Вимагайте від ваших товаришів випустить їх.

СОФІЯ. Я вже вимагала, просила, благала. Мама навколюшках стояла перед ними.

ПАНАС. Знаю. А ви стояли і мовчки дивились, як мама ваша повзала перед паршивцем, перед... жуліком, шарлатаном.

СОФІЯ. Я думала, може, це поможе...

ПАНАС. Хе!.. Не помогло? Прислав красногвардейця вивести їх?

СОФІЯ. Він не може випустить. Це була б зрада, порушення обов'язку...

ПАНАС. (Сміється.) Яка моральна чистота! Ану, дайте йому тисячу карбованців, побачите, чи злякається він зради?.. Ану, запропонуйте йому свою любов, чи побоїться він порушення обов'язку? О, мерзотники!

СОФІЯ. Ви мелете чортзна-що. Говоріть же, як визволить, ну, говоріть!

ПАНАС. Я ж говорю, якого ж вам ще чорта: дайте йому хабаря, грошима, тілом своїм, чим хочете, і він випустить. Гроші, може, од вас посоромиться взять, але тіло... можете бути певні.

СОФІЯ. Ви це серйозно?!

ПАНАС. Що саме серйозно: чи згодиться? Анітрішки не сумніваюсь.

СОФІЯ. Ви по собі судите?

ПАНАС. О, на жаль, про Грінбергів я сміло можу по собі судить. Тільки між мною та ними та ріжниця, що я зроблю і не буду вже заводить тепер соціалізму, а вони роблять й заводять. Вони сміливіщі.

СОФІЯ. І ви, іменно ви пропонуєте мені це зробить?

ПАНАС. А ви ж пропонували своїй матері повзати перед ним навколюшках? Ви вважали це можливим? Невже ви думаєте, що вашій матері було це так само легко, як вам кокетувать з ним?

СОФІЯ. Добре. Я це зроблю. Дякую за пораду. Чуєте: я це зроблю.

ПАНАС. І можливо, навіть не без приемности зробите. Ко всеобщему удовольствию.

СОФІЯ. Можливо.

ПАНАС. Та не тільки можливо, а напевно. Та признайтесь, що ви й самі вже про це трошки думали.

СОФІЯ. Ну, розуміється, думала. Тільки сумнівалась, чи згодиться він. Мені здавалось це трошки негарним, але ви роз'яснили, і я сама бачу, що в цьому нічого негарного нема.

ПАНАС. Так, нема: буржуазні забобони. А потім можна буде разом і соціялізм заводить на Україні.

СОФІЯ. Звичайно. Революція повінчає, гарно й орігінально. А життя батька і брата — це непоганий подарунок молодого. Як ви гадаєте?

ПАНАС. (Люто.) Не смійте глузувать з вашого батька і брата! Ви розумієте, що це цінізм? Ви не достойні імена їх вживать.

СОФІЯ. (Хапаючись за голову.) Ох, ідіть швидче звідсіля! Ідіть... А то я не знаю, що буде.

ПАНАС. К стенке? Я готов, мадам, я готов давно. Будь ласка, прошу: кличте Грінберга.

СОФІЯ. (Упавши головою на стіл, глухо, болюче ридає.)

ПАНАС. (Довго мовчки дивиться на неї.)

СОФІЯ. (Раптом затихає, потім зразу підводиться, різко до Панаса.) Чого вам треба? Ідіть собі геть. Забірайтесь. Я з вами не хочу балакать, ви мені гидкі.

ПАНАС. (Якийсь мент дивиться на неї, потім рвучко повертається й виходить.)

СОФІЯ. (З одчаєм і мукою шепоче). Ох, Боже ж мій! Ох, Боже ж мій! (Кусає хустку, щоб не ридать).

Входить ГРІНБЕРГ. (Озирається, шукає очима по хаті, питає.) Что, ушел уже этот странный господин? Кто он такой?

СОФІЯ. (Зразу міняючи вираз лиця.) Да, ушел. Я вас задерживаю?

ГРІНБЕРГ. О, пожалуйста. Будь ласка. Я до ваших послуг. Но, може б, ви були ласкаві говорить зо мною по-українськи. Я, коли не схвильований, то з приємностю. Ви вибачайте...

СОФІЯ. Я хотіла тільки от про що попрохати вас: задержати хоч на кілька днів кару над моїм батьком і братом.

ГРІНБЕРГ. Гм. Задержать? Не знаю, чи зможу я. Гм. (Морщиться, міркує.)

СОФІЯ. (З вимушеною, кривою, кокетливою посмішкою.) Ну, а як я вас дуже-дуже попрохаю? Ви постараєтесь, правда? Ваш же вплив такий величезний, що... Адже тільки одстрочка, кілька днів...

ГРІНБЕРГ. Бачите, товаришко, я скажу вам одверто: для вас я готов на що вгодно, але... але даже мій вплив, який, я того не окриваю, довольно значительный, в данном случае вряд ли. Видите ли... Будем говорить, как свои люди: у нас нет никакой дисциплины. Я могу приказать, но исполнить... Даже постановления совета депутатов и то далеко не всюду исполняются. Каждый сам себе начальник. И часто поневоле приходится отдавать только такия приказания, которыя приятны и желательны самим исполнителям, а нежелательных по возможности избегать. И я не знаю, як у даному разі... Я дуже боюсь. Гм!

СОФІЯ. Господи! А так хочеться з щирим серцем порадіти з нашої перемоги, віддатись цьому почуванню всією душею, без перешкод. І,— ви ж розумієте,— для мене це неможливо. Нехай це буржуазний, старий пережиток, але... це вище моїх сил.

ГРІНБЕРГ. О, я розумію, розумію. Звичайно.

СОФІЯ. Хотілось би всю увагу оддать новим товаришам, познайомитись з вами ближче і навіть, якщо тільки я на що-небудь придатна, то разом працювать на користь спільній справі...

ГРІНБЕРГ. (Радісно.) Нет, в самом деле, вы согласились бы?

СОФІЯ. Господи, розуміється. З радостю. Але в такому стані, знаючи, що там твої батько й брат... (Замовкає й поглядає на Грінберга.)

ГРІНБЕРГ. Гм. Але під яким предлогом? Почему этих, а не других? Почему не всех? От перші вопроси, які зададуть.

СОФІЯ. Ах, Господи. Стільки вопросів про все можна задать. Ну, зададуть, ну, відповісте що-небудь. Адже смерть цих людей нічого не дасть вам, а без неї ви дасте мені можливість жити, вірити, оддати все життя на справу. Ну, хочете так: беріть моє життя взамін життя батька й брата? Хочете? Я буду в вашому повному й необмеженому розпорядженню. Треба буде на смерть послати, я готова кожної хвилини. Хочете? На що вгодно.

ГРІНБЕРГ. (Зиркаючи на неї.) На що вгодно?

СОФІЯ. На все, що прикажете. Повна раба ваша. От уявіть собі рабу...

ГРІНБЕРГ. Однако, как вы любите своих родных. Если б вы так любили идею, социализм...

СОФІЯ. Но ведь я отдаю себя в ваше распоряжение именно для идеи, в интересах ея.

ГРІНБЕРГ. (По паузі.) Гм. Ну, а если я потребую от вас чего-нибудь не имеющаго отношения к идее? Ведь вы тогда не исполните? Какая же вы раба? А? (Дивиться на неї.)

СОФІЯ. (Якийсь мент мовчить.) Але ж ви, це ви будете вимагать. А ви ж не можете вимагать нічого шкодливого для ідеї.

ГРІНБЕРГ. Да, конечно, я не потребую ничего шкодливаго, но... предположим, потребую чего-нибудь, не имеющаго отношения к идее, но для вас очень неприятного или даже тяжелаго. Как тогда?

СОФІЯ. Я мушу виконать.

ГРІНБЕРГ. (Сміється, але під сміхом ховає хвилювання.) Неужели исполните?

СОФІЯ. Коли я берусь, то исполню.

ГРІНБЕРГ. Ну, допустим, я предложил бы вам сегодня вечером вместе со мной где-нибудь отпраздновать нашу победу? В каком-нибудь ресторане? Ведь это для вас неприятно, тяжело, правда?

СОФІЯ. (Мовчить.)

ГРІНБЕРГ. (Сміючись.) Вот видите.

СОФІЯ. О, ні. Я ж вам сказала. Коли б ви взяли моє життя взамін життя батька й брата, то й то б я виконала.

ГРІНБЕРГ. Значит, исполните? Серьезно?

СОФІЯ. Я весь час говорю з вами серйозно.

ГРІНБЕРГ. (Починає швидко ходить по хаті, думаючи.)

СОФІЯ. (Хмарно слідкує за ним.)

ГРІНБЕРГ. (Зупиняючись проти Софії, хвилюючись.) Но вы понимаете, что я совершу подлость, исполнив ваше желание?

СОФІЯ. Великої подлости в тому, що ви не вб'єте двох людей, я не бачу.

ГРІНБЕРГ. Да, с точки зрения христианской. Но с точки зрения двух борющихся сторон это просто измена одной стороне. Но хорошо. Я только хочу этим сказать вот что... (Хвилюється.) Я хочу этим подчеркнуть, что если бы я согласился, то только для того, только потому, что это вы, что для вас я даже на подлость, на измену готов идти. Вы можете, конечно, отнестись ко мне с презрением, можете

воспользоваться моей... ну, слабостью, что ли, но я говорю то, что чувствую...

СОФІЯ. Ні про яке "презрение" мови не може бути. Навпаки... Ну, добре. Значить, сьогодня ми будемо святкувати нашу перемогу і визволення моїх рідних. Так?

ГРІНБЕРГ. (Знов починає ходити.) Подождите минуточку. (Іде до дверей, що в сіни, й гукає.) Товарищ Самуил! На минуточку. (Одступає трохи в кімнату й одводить Самуїла вбік, шопотом.) Вот что товарищ Самуил, здесь находятся два вольных козака, фамилия Слипченко. Есть такие?

САМУЇЛ. Да есть. Отец и сын?

ГРІНБЕРГ. Да. Так вот какая вещь. Я только что говорил по поводу их с товарищами Семянниковым, Подкопаевым, Сорокиным. Ну, и мы решили старика выпустить, а молодого... (Тихіше) к стене. Понимаете? Так вы немедленно, сию минуту выведите молодого и... Понимаете? А потом я позову вас и при этой даме прикажу освободить обоих. Понимаете? Вы же скажете, что молодого случайно только что расстреляли. Это необходимо для дела. Слышите? Очень важно.

САМУЇЛ. Хорошо, А молодого сейчас?

ГРІНБЕРГ. Сию ж минуту. (Голосно.) Ну, спасибо, товарищ, я надеюсь на вас.

САМУЇЛ. Хорошо. (Хоче йти.)

ГРІНБЕРГ. Нет, погодите. (Тихо.) Но я, может, и не позову вас. Слышите. Но его надо все равно. Понимаете?

САМУЇЛ. Да, понимаю. Хорошо. (Виходить.)

ГРІНБЕРГ. (Голосно.) Спасибо, товарищ.

СОФІЯ. (Під час їхньої балачки одходить на другий кінець кімнати)

ГРІНБЕРГ. Ну, товаришко, здається, є маленька надія. Я ще нічого знаю певного, але... Я хочу перш усього перевести їх у друге місі Розумієте? Там їх не знають, і легче буде звідти випустить. Я боюсь тільї. щоб тут, поки їх можна буде перевести, як-небудь случайно не той... Ви ж розумієте, тепер такий час... Страсті у всіх розгорілись, всі знервовані. Своє життя ніпочом, а то ще ворога. От я для цього і кликав товариша то це мій старший товариш по тюрмі...

СОФІЯ. (Простяга руку.) Дякую вам, товаришу.

ГРІНБЕРГ. О, підождіть дякувати. Це справа така трудна, що я знаю, чи вдасться її провести. Я вам зможу сказать тільки через чотири... (Раптом прислухується.)

СОФІЯ. Я готова чекати не то що чотирі дні, а чотирі місяці, скількі хочете.

ГРІНБЕРГ. (З посмішкою). Але я так довго не можу чекати. Я хотів вже сьогодні ввечері разом з вами одпразднувати щасливий кінець наш справи. Ви нічого б не мали проти?

СОФІЯ. О, хоч у сю хвилину.

ГРІНБЕРГ. На жаль... треба підождать. Я між инчим уже говорит з своїми товаришами з приводу вашої справи, і мені удалось декого схилить до вас...

СОФІЯ. Правда? О, як це добре. Ах, як це добре! Ви ж розумієте, мені так тяжко було б бути, працювати з вами. Звичайно, я знайшла б сили зрозуміти, через що і як, але... чуття осталось би чуттям. І ви

сподіваєтесь, що вони нічого не матимуть проти того, щоб їх звідси перевести в друге місце?

ГРІНБЕРГ. Да, я думаю.

СОФІЯ. (Знов потискує йому руку.) Безмірно вам дякую.

На дворі глухо вибухає залп.

СОФІЯ. (Здригнувшись.) Що це?

ГРІНБЕРГ. О, это ничего... Это так. Ничего.

СОФІЯ. Знов розстрілюють?

ГРІНБЕРГ. Нет, нет, это так, мы приказали приостановить. Не обращайте внимания. Да, так я, значить, надеюсь, что мы будем вместе работать. Я чрезвычайно рад, так как...

СОФІЯ. А чи не можна б мені хоч побачитись зараз з батьком і братом? Подати надію?

ГРІНБЕРГ. О, нет, нет, это невозможно. То есть, возможно, можливо, але я не раджу цього робить. Ми рискуємо провалить справу. Та підождіть трошки, і ви зовсім з ними сьогодня побачитесь.

Входить Сємянніков.

ГРІНБЕРГ. (До нього.) Товарищ. Подтвердите вы этому неверному, что мы сделаем все возможное по делу его отца и брата.

СЄМЯННІКОВ. С удовольствием подтверждаю. С удовольствием.

ГРІНБЕРГ. Ну, бачите? (До Семяннікова.) А мы тут успели даже заключить маленькое условие: сейчас же после освобождения товарищ примет более близкое участие в работе.

СЄМЯННИКОВ. (Щиро й радісно потискуючи руку Софії.) Вот это дело! Я очень рад. Ведь у нас так мало культурных сил. Биться, стрелять мы еще так-сяк умеем, а дальше... Интеллигенция не верит нам, боится, убегает к буржуазии, саботирует, провоцирует. И тем радостнее для меня іше участие, что вы настоящая, идейная украинка. Это прекрасно. Будем работать, товарищ. Правда?

СОФІЯ. Я з великою охотою...

ГРІНБЕРГ. А теперь, товарищ, идите домой и ждите отца... И брата, конечно. Да. А также несколько слов от меня по поводу празднования. Вы, вероятно, очень устали?

СОФІЯ. Безумно устала.

СЄМЯННІКОВ. Ничего. Теперь все отдохнем.

СОФІЯ. Значить, іти й чекати?

ГРІНБЕРГ. Ідіть і чекайте.

СЄМЯННІКОВ. И будьте спокойны.

СОФІЯ. Я, товариші, не дякую, бо... Ну, до побачення. (Іде до дверей.)

ГРІНБЕРГ. До побачення.

СЄМЯННІКОВ. До свиданья!

ГРІНБЕРГ. Хай живе Соціалістична Українська Республіка!

СЄМЯННІКОВ. Урра-а!

СОФІЯ. Дякую, товариші. (На порозі озирається, привітно з посмішкою махає рукою, киває головою і зникає.)

Завіса.

ДІЯ ЧЕТВЕРТА

Невелика кімната, службовий кабінет Софії. Праворуч, ближче до рампи, стіл до исання; круг його фотелі й стільці. На столі телефон, шафа з книжками. Канапа для Публіки. В задній стіні двері в коридор. Ліворуч другі двері в сусідню кімнату. Годин 6 вечора.

На столі горить лямпа.

В хаті Софія, одягнена в усе темне. Тихон біля неї й делегація робітників.

СОФІЯ. (Встає, за нею робітники. Весело, бадьоро.) Отже, товариші, вся справа в ваших власних руках. Хочете, щоб не було експлуатації, буржуазії, то треба самим енергічно братись до організації промисловости. Заводи, фабрики, майстерні, все тепер ваше. Але треба, щоб самі робітники дбали про те, щоб заводи не ставали. Треба думать не про те, щоб кожному поменьче робить і побільше вироблять, а про те, щоб побільше наших заводів працювало, щоб більше товарів давали, щоб меньче безробітних було.

РОБІТНИК. Да это само собой. Конечно, это уж чего... Да только... (Мнеться.) Непонятно нам одно... (Мнеться, криво, понуро посміхається.)

СОФІЯ. А що саме непонятно вам?

РОБІТНИК. Да то, что украинцев мы выгнали. Ну-с, стало быть, с этим делом кончено. А выходит, они промежду нас остались. Нам это без внимания.

СОФІЯ. Це ви про мене?

РОБІТНИК. Нас эта самая самостийная Украина и так зарезала. Довольно уж.

СОФІЯ. Так вам що ж хочеться? Чим я вам зашкодила?

РОБІТНИК. (До робітників.) Да ничего. Идемте, товарищи. Поищем настоящих товарищей, а тут... (Маха рукою, повертається й демонстративно виходить, за ним решта.)

СОФІЯ. (Посміхається.) Це вже, здається, третій такий випадок.

ТИХОН. (Понуро.) Буде й двадцять третій, коли ти зо всіма будеш говорить тілько по-українськи. Для чого цей націоналізм?

СОФІЯ. Вони в Українській Республіці, а не в Росії, повинні знать нашу мову.

ТИХОН. Е, повинні... Мало чого хто не повинен. А нам через це не довіряють, стороняться...

СОФІЯ. Ну, добре. Хто там ще єсть? Багато ще?

ТИХОН. Може, кінчить на сьогодня прийом? З десятої години без перерви сидимо.

СОФІЯ. Нічого. Хто там ще?

ТИХОН. Селяне. Білянкевич з сахарозаводчиками. Залізничники. Вчорашній панок. І ще душ десять якихсь.

СОФІЯ. Чия черга тепер?

ТИХОН. Білянкевича.

СОФІЯ. Клич.

ТИХОН. (Виходить.)

СОФІЯ. (Знаходить на столі серед паперів довгий лист паперу й читає.)

Входять Білянкевич і ще двоє добродіїв, одягнених дуже просто, під робітників.

БІЛЯНКЕВИЧ. (Уклоняючись, ввічливо, угодливо посміхається.)

СОФІЯ. Доброго здоров'я. Прошу сідати.

БІЛЯНКЕВИЧ. Дозвольте вам представить: сахарозаводчик Штаубе, Карповський. Ми до вас, шановна Софія Микитовна...

СОФІЯ. (Тримаючи листа в руці.) Я прочитала вашу заяву. Вона до мене не стосується. З цим вам треба звернутись до...

БІЛЯНКЕВИЧ. Я знаю, я знаю... Но, зная вас як українку, щиро люблячу самостійну Україну... ми хотіли, щоб ви за нас походатайствовали.

СОФІЯ. (З посмішкою.) Вибачайте, я читала заяву. Але мушу вам одразу сказати, що ви зовсім даремно гадаєте, що я можу вам помогти. Іменно з любови до України я цього не зроблю. Всі заводи, фабрики і взагалі промислові підприємства переходять до рук народу. Ви, панове, ніяк не хочете з цим рахуватись. Забудьте про старе, раджу вам серйозно.

БІЛЯНКЕВИЧ. Но вы хотите нас разорить?

СОФІЯ. Господи Боже, панове. Цілі віки один кляс розоряв мільйони людей, і вам то не здавалось таким страшним. Працюйте, ми вам дамо роботу. Будь ласка. (Посміхається.)

БІЛЯНКЕВИЧ. Ми нічого протів тогр.не маємо, но ведь разоряется. край, гибнет промышленность. Вот о чем, собственно...

СОФІЯ. Повірте, панове, що нам не меньче вас потрібно, щоб не загинула промисловість, ї ми вживемо всіх сил, щоб того не сталось. І це, панове, буде. Але, вибачайте, хазяїном і власником будете вже не ви, а самі трудящі.

БІЛЯНКЕВИЧ. Конечно, ви можете робить все, що хочете. Наш долг сказать вам... І я думав, що для вас інтереси України дорогі. Знаючи, як руські, ваші товариші, вивозять усе з України, як розоряють край, ми думали, що ви, як щира українка...

СОФІЯ. Кожний по-своєму, добродію, любить свій край. Той бажає йому одного, а другий другого. Наша любов, видно, ріжна.

БІЛЯНКЕВИЧ. (Встаючи.) Да, видно, мы ошиблись. Недаром ваш папенька в таком горе... Честь имеем кланяться. (Уклоняється й іде з кімнати. За ним панки.)

СОФІЯ. Бувайте здорові. (До Тихона, весело сміючись.) Але ти помітив, як ці панки пролетаріями одяглися? Це ж відомий мільйонер Штаубе. Ах, як їм, бідним, не хочеться...

ТИХОН. (Хмуро.) Але вони звернулись до тебе як до українки. Це характерно.

СОФІЯ. (Різко.) Ну, то що з того?

ТИХОН. Та нічого.

СОФІЯ. Ну, клич слідуючих. Я втомилась. Треба швидче. Та чи скоро там перепишуть того папера? Ах, Господи, як не вміють нічого робить. (Нетерпляче, швидко виходить направо.)

ТИХОН. (Помалу виходить в коридор.)

Назустріч Тихонові швидко входять Подкопаєв і Желтухін. Вони хмурі, схвильовані. Щось говорять, але, побачивши Тихона, замовкають.

ТИХОН. (Озирається на тих і виходить.)

ПОДКОПАЄВ. (Озирнувшись.) Отсюда также все ценное немедленно евакуировать. Все. А главное деньги. Да где этот болван, Гринберг?

ЖЕЛТУХІН. Да в чем дело, товарищ? Почему такая спешка?

ПОДКОПАЄВ. (Тихо, злісно.) Гайдамаки уже захватили почту и телеграф. Понимаете? Есть сведения, что они окружают этот район. Каждую минуту могут ворваться сюда. Достаточная причина для спешки?

ЖЕЛТУХІН. Позвольте, товарищ. А красная гвардия?

ПОДКОПАЄВ. (Люто.) Надо было делать, товарищ, так, как я говорил, всех буржуев и хохлов перестрелять. А тепер поздно... (Замовкає, бачачи Софію, що входить, тихо.) Этой ничего не говорить. Идите и все из этого дома уберите немедленно. Идемте, я вам там скажу. (Іде направо, за ним Желтухін.)

СОФІЯ. (Мовчки, пильно слідкує за ними.)

Входить делегація з селян. Деякі одягнені в свитки, деякі в кожухи, в шинелі, між ними одна жінка.

СОФІЯ. (Іде їм назустріч, привітно, весело, вільно.) Доброго здоров'я, товариші. (Здоровкається з усіма за руку, посміхаючись до кожного. Потім сідає в свій фотель за столом, бере в руки олівець і блокнот.) Ну, сідайте, товариші. Тихоне, чи єсть всім стільці?

ТИХОН. Вистачить. Сідайте, товариші.

СОФІЯ. Ну, тілько знаєте що: говоріть коротко, точно, швиденько. Там сидить ще народ, жде. Треба всіх задовольнить. Ну, слухаю. Нехай говорить хтось один з товаришів.

СЕЛЯНЕ. (Переглядаються між собою, шепочуться, не знають, кому говорити.)

СОФІЯ. Ей, товариші, ви наче до станового чи до земського начальника прийшли, а не до своїх товаришів. Ну, швиденько. Хай говорить один, потім другий, аби не всі разом. Тут начальства нема, не мніться. Ну?

СЕЛЯНИН У ШИНЕЛІ. Та еслі по раздєльності, то пущай уже я... Ми по нашій претензії... Как вийшла перемена з резолюцією, так, стало быть, тепер по принадлежності. Оно, конечно, какое начальство, но усьо ж таки, скажем, трудно. Три года на хронті, імею медаль.

СОФІЯ. Чекайте, товаришу. Ви з якого села?

СЕЛЯНИН У ШИНЕЛІ. З Домаховки, Гуляйпольського в'єзду.

СОФІЯ. (Записує.) Так, ну, так в чому ж річ? В чому ваші претензії?

СЕЛЯНИН У ШИНЕЛІ. Претензії так што, как правильно виражаться, то больше з непоніманієм. Той одно, другой по другому соображенію, а как сообща, так...

СОФІЯ. Ви, товаришу, так говорите, що я, їй-Богу, нічого не розумію.

СЕЛЯНИН У ШИНЕЛІ. (Посміхається, хмуро дивиться вгору.) Та, звесно, ви по-українськи.

СОФІЯ. Ну, так що?

СЕЛЯНИН У ШИНЕЛІ. А ми вже ето знаємо... Видалі довольно.

СЕЛЯНИН У КОЖУСІ. Підожди, Салавоне, ти щось таке накрутив, що й сам, мабуть, не вгризеш. Ми оце до вас з отим самим голосуванням.

СОФІЯ. Яким саме?

СЕЛЯНИН У КОЖУСІ. Та щоб вибірать у депутати, чи що. Совет депутатів.

СОФІЯ. Ну?

СЕЛЯНИН У КОЖУСІ. Та ми ніяк не поймем. Голосували раз. Ну, так. Кидали там бамажки у скриньку. Потім того вийшло приказаніє уп'ять голосувать. Те, кажуть, голосували не на пользу. А тепер то вже настояще. Проголосували й цей раз. Ну, вже ж годі? Та де. Ну, нехай.

Ще не спочили люди, як уп'ять тобі прийшла маніфестація, щоб голосувать. Та це ж уже нащо? А це, кажуть, уже саме настояще, таке вже, що і земля буде, і воля, і, сказать так, усе преподобіє. Ахвішки давали кожному, ти за того, а ти за цього. А я його й на масть не бачив, який той депутат. Ну, та вже хай буде, це вже саме настояще. А воно на тобі — ще таки не настояще, оце впять голосувать. Так ми вже й розум загубили: нащо воно отак багато голосувать? Та вже оце послали нас сюди, щоб тут довідатись, нащо воно й до чого.

СОФІЯ. Ну, так можу вам сказать на це ось що: ідіть додому, голосуйте ще раз і вибірайте...

СЕЛЯНИН У КОЖУСІ. Та таки голосувать?

СОФІЯ. (Посміхаючись.) Таки голосувать. Але знайте, що ці вибори то вже справді дадуть вам і землю, і волю, і все, що...

СЕЛЯНИН У КОЖУСІ. Умгу, так таки, значить, голосувать? (До селян.) Таки голосувать.

СЕЛЯНЕ. (Хмуро хитають головами.)

СЕЛЯНИН У КОЖУСІ. Така штука. Ну, то вже хай так. Тільки ж у нас уже до вас таке прошеніє: чи не можна, господа товариші, прекратить свободу?

СОФІЯ. Як то прекратить свободу?

СЕЛЯНИН У КОЖУСІ. Та щоб уже швидче минулися оті мобілізації та всякі безубразія. Та ще наказували просить вас, щоб дозволили нам настановить за справника капитана Твердожила. Правда, звиняйте вже, він без ноги. Та то вже нічого, а таки буде якесь начальство. Бо вже, не вам кажучи, така пішла скрізь стіпендія, що хоч сядь та плач, хоч стоячи реви.

СОФІЯ. Чекайте. У вашому селі є большевики?

СЕЛЯНИН У КОЖУСІ. Та ми всі болшовики. Тих українців аж ні однісенького нема.

СОФІЯ. І ви всі постановили настановить капитана Твердожила за справника?

СЕЛЯНИН У КОЖУСІ. Ну, нема ж спасения од тої свободи! Там зарізали, там спалили, там обібрали.

СОФІЯ. Ну, і ви хочете, щоб той справник і бив вас, і знущався, як перше було?

СЕЛЯНИН У КОЖУСІ. Е-е, зачим бить! Ми так не хочемо.

СОФІЯ. Ну, а земля ж як? Прийде справник, то прийде й поміщий. Вони один без одного не можуть ніяк. Ви ж як на цей щот?

СЕЛЯНИН У КОЖУСІ. Нє-е, поміщик уже нехай краще не приходить, а то не всидить. Та нам, бачите, як би вам сказать, щоб хтось за старшого був. А то всі старші, а порядку нема. Та ще оці красно... красногвардійонці, чи як їх там? Чи не можна їх повиганять к чортовій матері, у їхню Расєю. То ж чисто грабують народ. Забірають хліб, сало, хапають птицю всяку. То, кажуть, у Расєю. Ну, та й їдь собі у свою Расею, та й хапай там. Чи вже скоро прийдуть ті гайдамаки, скажіть, пожалуста? Говорять люди, що ті вже повиганяють цих гвардійонців. Кажуть, ті гайдамаки нібито з наших таки людей, не кацапня...

СОФІЯ. (Мовчить якийсь мент.) Гм! Добре, товариші, все буде, що ви хочете. Я записала отут, ми обсудимо. А тепер... (Підводиться.) Ви підете з цим товаришем, і з вами ще поговорять.

СЕЛЯНИН У КОЖУСІ. Так буде все? А бомагу нам якусь дасте?

СОФІЯ. Ні, бумаги не треба. Все буде й так...

СЕЛЯНЕ. (Помалу встають, чухаються, мнуться, перешіптуються, — не певні.)

СОФІЯ. Тихоне, будь ласка, треба з товаришами побалакать докладніше про все. Ти розумієш? Поклич товариша Савченка, нехай він поговорить. Добре?

ТИХОН. Добре. Ходімте, товариші.

СЕЛЯНИН У КОЖУСІ. (Уклоняється Софії, за ним другі.) Прощавайте. Так нам уже там дадуть бомагу?

СОФІЯ. Там, там. Бувайте здорові. (Коли селяне виходять, сідає безпомічно, пускає руки по столі й стомлено сидить.)

Входить СЄМЯННІКОВ. (Оживлений, веселий. До Софії.) — Здравствуйте, хохландия милая. Вы до сих пор за работой? Молодчина вы, ей-Богу. Да что вы такая будто кисленькая? А?

СОФІЯ. (Маха рукою.) Раджу не допитуватись.

СЄМЯННІКОВ. Что?

СОФІЯ. Раджу не допитуватись.

СЄМЯННІКОВ. Тьфу, черт. Да говорите вы, товарищ, по-человечески, ей-Богу. Вот наказание Господне.

СОФІЯ. Вчіться розуміть. Я вам заявила ще з самого початку, що ні одного слова по-руськи ви од мене не почуете. Ви живете на Україні й повинні знать її мову.

СЄМЯННІКОВ. Да на какого дьявола она мне нужна, ежели меня везде и я всех отлично понимаем и по-русски? Зачем этот национализм, разъединение, не понимаю? Когда вы отделаетесь от этого буржуазного национального фетишизма? Такая вы славная, енергичная, умная, такая социалистка хорошая и... все портите этим своим украинофильством. Ну, да будем надеяться, это, наконец, выветрится. А дела наши подвигаются, товарищ.

СОФІЯ. Да?

СЄМЯННІКОВ. Буржуи снесли сегодня миллиончик. Затем получена мануфактура. Я думаю предложить комитету пустить весь миллион на організацію работ для безработных. Необходимо реквизовать все особняки под больницы и школы. Ех, ежели бы поскорее нам всю разруху уладить, да за творческую работу приняться. А, товарищ? Да почистить как следует публику нашу. Жулья ведь набилось к нам. Лезут подлецы как мухи на мед и компрометируют, мерзавцы. И мало, мало интеллигентных, культурных сил. А дело громадное, великое дело, товарищ. Дух захватывает...

Швидко входить СОРОКІН. (До Сємяннікова.) — Наконец вас поймал. Здравствуйте. (Софії.). Здравствуйте, товарищ.

СЄМЯННІКОВ. В чем дело? Что случилось?

СОРОКІН. Ничего особеннаго. Вы мне нужны.

Входить Тихон.

СЄМЯННІКОВ. Сейчас, я хотел вот с товарищем.

СОРОКІН. (Рішуче одводить убік, тихо.) Наши разбиты. Украинцы и немцы в десяти верстах от города. Могут сейчас быть здесь. Только что приехал Васильев. Он еле спасся.

СЄМЯННІКОВ. (Свистить.) Да ведь он хвастал, что...

СОРОКІН. Эх, говорил я... Ну, да что там! Надо немедленно созвать комитет. Да не всех, украинцев к черту. Из-за них все и вышло. В последний момент, подлецы, затеяли ссору с нашими по поводу каких-то своих национальных требований, и это погубило всех. Пока мы ссорились, гайдамаки обошли со всех сторон и ударили. Ну, погодите вы, хохлы, я вам покажу. И эти тоже могут что-нибудь подобное устроить.

СЄМЯННІКОВ. Да, в таком случае ну их к черту. Что ж тепер делать? Разбиты окончательно?

СОРОКІН. Вдребезги. Ну, идем, идем, надо созвать ведь еще. (Хоче вийти, мимохідь сухо хитає головою Софії й каже.) До свиданья.

СОФІЯ. Сталось що-небудь?

СОРОКІН. Как?

СОФІЯ. Що-небудь сталось?

СОРОКІН. Если вы, товарищ, хотите, чтобы вам отвечали, то имейте в виду, что не все понимают ваше наречие.

СОФІЯ. (Різко.) Случилось что-нибудь?

СОРОКІН. (Так само.) Нет, ничего не случилось. (Хоче йти.)

СОФІЯ. Подождите минутку. Я хотела вас видеть. Один вопрос. Вы приказали закрыть железнодорожную украинскую школу и сжечь все украинские учебники?

СОРОКІН. Да, я.

СОФІЯ. С какой целью?

СОРОКІН. С той целью, чтобы их не было. Подобный приказ я отдал везде.

СОФІЯ. А себе вы отдаете отчет, что вы делаете?

СОРОКІН. Не беспокойтесь, пожалуйста, я привык это делать всегда. Сожалею только, что мы раньше занимались этим преступным попустительством вашему национализму.

СОФІЯ. Школы и учебники вы называете национализмом?

СОРОКІН. Я называю национализмом все, что разъединяет один народ. Никакой вашей Украины не было, нет и не будет. Все это буржуазно-интеллигентная сантиментальная чепуха, с которой я буду бороться беспощадно. Слышите, товарищ? Бес-по-щадно. Это нам слишком дорого стоит.

СОФІЯ. Это называется "самоопределеніем вплоть до отделенія"?

СОРОКІН. Да, вот это самое. До свиданья.

СОФІЯ. По крайней мере, откровенно.

СОРОКІН. (Озирнувшись.) Да, товарищ, откровенно. Семянников, идемте. (Виходить, за ним Семянніков, який схвильовано й трівожно ходить по хаті.)

СОФІЯ. О, принаймні це вже одверто. Принаймні одверто. (До Тихона.) Тепер ти чув?

ТИХОН. У їх щось трапилось.

СОФІЯ. У "їх"?... А ми хто? Ха! "Не было, нет и не будет!" О, як вони всі чудесно засвоїли цю формулу. Од чорносотенця до соціаліста, всі однодушно стоять за неї. Добре, коли так. Чудесно. От коли вони показали свій інтернаціоналізм... Я при йому більше не буду робить! Скажи там.

ТИХОН. Завтра?

СОФІЯ. Не знаю. Ну, скажи, хай завтра приходять. Хтось прийме.

ТИХОН. (Виходить.)

Назустріч йому Г р і н б е р г.

СОФІЯ. Ви, товаришу, в якійсь справі? Вибачайте, я зараз не можу.

ГРІНБЕРГ. (Підходить близько, тихо, значно.) Моя справа та сама. Востаннє питаю вас: ви сповните ваш договор?

СОФІЯ. (Різко.) Товаришу! Я вам раз сказала, що ви мене примусите піднять цю справу перед всіма товаришами, я це зроблю.

ГРІНБЕРГ. Це буде ще одна нечесність.

СОФІЯ. А ви гадаєте, що наш договор був чесний?

ГРІНБЕРГ. Який би він не був, я рискував через його своїм життям, репутацією, і я його сповнив.

СОФІЯ. Ви його не сповнили: брата розстріляно.

ГРІНБЕРГ. Я вам уже пояснив, через що. І ви знаєте, що через це мене самого трохи не вбили, коли я хотів оборонить його. Але батька вашого я все ж таки одстояв. Я пам'ятав, що я обіцав вам. І вмер би, а од свого обіцання не одступив би. А ви?

СОФІЯ. Чого ви хочете од мене? Чого ще ви тут...

ГРІНБЕРГ. Щоб ви сповнили своє обіцання.

СОФІЯ. Бути вашою рабою і виконувать всі ваші вимоги, які будуть на користь справі? Я готова. Я вам це весь час кажу.

ГРІНБЕРГ. Ні, виконувать навіть те, що не має відношення до справи і, може. навіть неприємне для вас. Ви забули знов?

СОФІЯ. Ні, не забула, але цього я не робитиму.

ГРІНБЕРГ. Це не чесно.

СОФІЯ. Може буть.

ГРІНБЕРГ. Я рискував своїм життям.

СОФІЯ. Признаю і дякую.

ГРІНБЕРГ. Я рахував так: або смерть, або сповню обіцання.

СОФІЯ. Може буть.

ГРІНБЕРГ. І думаю, що ця умова і для вас обов'язкова.

СОФІЯ. Але я цього не думаю.

ГРІНБЕРГ. Мне достаточно, если я так думаю.

СОФІЯ. Не бороню вам задовольнятись цим.

ГРІНБЕРГ. Но вы, надеюсь, не сомневаетесь, что я одно из этих условій заставлю вас принять?

СОФІЯ. Не сумніваюсь. Але тільки — смерть.

ГРІНБЕРГ. Отлично. (Круто повертається й хоче вийти, але на півдорозі зупиняється, так само круто повертається і підходить.) Считаю своим долгом предупредить вас, что среди бумаг штаба БИЛЬНОГО козацтва найдены документы, касающиеся вашего отца и братьев. В особенности отца. Он состоял отаманом отряда. Он принимал участие в расстреле большевиков еще до нашего выступления. Эти документы известны не только мне. На основании их ваш отец будет сегодня арестован опять и на этот раз расстрелян без суда. Такия лица объявлены вне закона.

СОФІЯ. (Мовчить.)

ГРІНБЕРГ. (Чекає якийсь мент, злегка вклоняється і повертається.)

СОФІЯ. (Тихо, глухо.) Почекайте... (Пауза.) Ви можете показать мені ці документи?

ГРІНБЕРГ. Ви мені не вірите? Можу.

СОФІЯ. Чому ви раніше мені про це не сказали?

ГРІНБЕРГ. Їх знайдено сьогодня. Через це я знов спитав вас про договор. Я сподівався, що матиму ще раз случай рискнути за вас своїм життям. Ви оказались недостойны цього.

СОФІЯ. Ці документи у вас?

ГРІНБЕРГ. Так, у мене.

СОФІЯ. Ви мені їх можете оддать?

ГРІНБЕРГ. Тільки після того, як сповните договор.

СОФІЯ. Перед тим ви мені їх покажете?

ГРІНБЕРГ. Покажу.

Пауза.

СОФІЯ. Добре, коли?

ГРІНБЕРГ. Не пізніше завтрашнього вечора. Сьогодня засідання, я мушу бути.

СОФІЯ. Добре. Ще одне питання. Я знаю, чого ви хочете. Ви гадаєте, що після того вас можна називати товаришем?

ГРІНБЕРГ. Я люблю вас. Це вся моя відповідь. І ще раз повторяю: я на все піду.

СОФІЯ. Добре. Після такої відповіді я не маю більше нічого сказать вам.

ГРІНБЕРГ. Завтра я скажу вам, де і в якій годині.

СОФІЯ. Добре.

ГРІНБЕРГ. (Злегка вклоняється і твердою ходою виходить.)

СОФІЯ. (З силою обхоплює руками лице, кладе лікті на стіл і так хитає головою в один бік і в другий.)

ТИХОН. (Входить.) Щось серйозне сталось. Зустрів Макса. Схвильований страшенно. Кудись побіг. Але мені не хотів сказать. Вони нам не вірять.

СОФІЯ. (Мовчить, сидить у тій самій позі, але непорушна.)

ТИХОН. Так далі, Софіє, не можна. Я принаймні не маю більше си. (Виймає листа.) На, ось почитай. Од батька. Вчора одержав. Не хотіь навіть тобі показувать, щоб не хвилювать. Але тепер треба, щоб ти прочи тала. Все одно.

СОФІЯ. (Трівожно.) Нічого з ним не сталось?

ТИХОН. (Гірко посміхаючись.) О, не турбуйся. Прочитай.

СОФІЯ. (Розгортає листа, трохи про себе читає.) Ні, не можу. Читай ти.

ТИХОН. (Читає.) "Останній раз моє слово до вас, братоубийц!. (На якийсь мент спиняється.) Три тижні минуло, як ви предали мене і сина мого Марка в руки ворогів нашого народу. Але проти вашої волі моє нікчемне життя врятувала доля. Щоб мучився я і в муках кінчив послідні дні свої, обливаючись соромом за діла дітей своїх. Чом я вас малими не придушив, щоб не ганьбили мого сивого волосся? Доки ж ви будете розпинать нещасну націю вашу, мерзенні вилупки? Доки будете знущаться з народу, який на своє лихо породив вас? Що ви робите? Схаменіться прокляті: ви ж руїну робите з нашої любої землі, ви грабуєте її, ви загачуєте ненажерливу пельку грабіжниці — кацапії, нашого вічногг ката, ви калічите дітей свого народу, одбіраючи у них мову, серце, душу їхню. На що ж ви школи українські закриваєте, за що учителів розстрілюєте? Розстрілюйте братів своїх, батьків, але не

чіпайте хоч тих, які несуть народові слово правди і науки. "Схаменіться, бо лихо вам буде. Востаннє кричу вам з намученого серця: киньте, покайтеся, а не покаєтесь, то проклинаю вас своїм батьківським, невміручим прокляттям. Не діти в мені, а вороги люті. Своєю старою рукою застрелю зрадників, братоубу ців і ворогів свого народу.

Микита Сліпченко

А листа цього можете показать своїм товаришам, і знов меч схопить, і знову бить прикладами, і знову вести на розстріл. Будь прокляті". (Софія кладе руку з листом на стіл, схиля голову на рі, і беззвучно ридає.)

ТИХОН. (Іде до вікна і мовчки дивиться на вулицю, потім рішу підходить до Софії й нервово з мукою говорить.) Тепер ти бачиш, більше так не можна? Бачиш? Я весь вимучився. Ти теж. Ми чужі і тут і тут. Тут цураються, зневажають, уникають. Там кленуть, прок нають. Я більше не можу. Або одно, або друге.

СОФІЯ. (Підводячись.) Значить, справді зробитись зрадником? Так чи що?

ТИХОН. (Мовчить.)

СОФІЯ. З якої ж речі нам "або-або"? Через що ми повинні зрікати своєї нації, ми, окривджені національне, пригнічені, зневажені? Чому їм? В о н и до нас прийшли, а не ми до їх. Вони нас гнітили, зневажаJ . нищили. І ми повинні тепер зректися? "Не было и не будет". О, вибачай, было и будет.

ТИХОН. (Починає вдивлятись у вікно. Через те що вікно виходить з подвір'я і з його можна бачити вулицю тільки скоса, він стає збоку і стілець і пильно дивиться.)

СОФІЯ. Що там?

ТИХОН. Щось тут непевне діється. Цілий день якісь підозрілі люди лазять круг будинку. (Злізаючи.) Сьогодня вранці була тут мама. Я хотів тобі казати. Говорила, щоб ми з тобою тікали, бо батько й Пан постановили нас схопити й судити. Чи не того ці людці й швендяють.

СОФІЯ. Чом же ти маму не привів до мене?

ТИХОН. Я хотів, але... (Зупиняється, й обоє починають слухати)

Чути на вулиці глухі, часті вистріли, приглушені крики.

СОФІЯ. Що це може буть?

ТИХОН. (Знов біжить до вікна, стає на стілець і загляда на улицю.) Біжать люди... Тікають... Стріляють...

Стрілянину чути в домі, але не близько. В коридорі тривожні крики, топіт ніг.

ТИХОН. (Біжить до дверей і одчинає їх. — Видно, як метушаться в паніці люди, біжать, штовхаються, кричать.) Украинцы, украинцы. Спасайтесь. Товарищи, сюда. Куда? Там гайдамаки...

ТИХОН. Где? Где? Товарищи! Где украинцы? (Зачиняє двері.) Софіє! Тікаймо! Швидче!

СОФІЯ. Куди? Куди ж тікать? Вони вже тут.

ТИХОН. Куди всі тікають. Швидче ж.

Вбігають справа Сорокін, Сємянніков і ще душ п'ять-шість большевиків. Деякі виймають з кишень револьвери й запихають їх під шафи, другі хапають з столів папери й засувають в кишені, в паніці кричать:

— Дверь, дверь запирайте. (Замикають двері.)

— Через окна, через окна. Выходов нет. (Кидаються до вікна і шарпають.)

— Товарищи. Защищаться. Баррикады.

— Какая там защита. В окна.

— Куда выходит окно?

— Ломайте. Открывайте окно.

ТИХОН. Это окно выходит во двор, во двор. Сюда можно, можно. Открывайте его сильнее.

СОРОКІН. (До Софії.} Радуетесь? Да? Ваши идут? Дождались?

СОФІЯ. (Гнівно випроставшись.) Негодяй...

СОРОКІН. (Так само.) Нет, сударыня, негодяйка вы. Предательница. Вы привели их сюда. Но погодите вы хохлы проклятые. Мы придем опять. И тогда мы вам уж покажем самостийнисть. О, мы еще придем. (Люто грозиться кулаком на стукіт у двері.)

ГОЛОСИ. Готово. Полезайте скорее, да скорее же, черт.

СОРОКІН. (Кидається до вікна й лізе за другими.)

ТИХОН. (До Софії.) Софіє, швидче. Лізь, я поможу.

СОФІЯ. (Голосно, гнівно.) Я не піду з негодяями і ворогами свого народу. Можеш іти з ними.

ТИХОН. Але ж чуєш? (Чути, як гупають десь у двері, які розбивають.) Швидче, ради Бога. Софіє.

Чути з вулиці крики, стрілянину. Большевики товпляться, всі разом лізуть у вікно, кричать:

— Товарищи, не все разом.

— По одному.

— Не спешите. Ну, да куда вы?

— Скореє же, черт возьми.

— Товарищи. Второй этаж. Осторожнее. Прыгайте осторожнее.

ТИХОН. (Хвилюється, умовляє Софію. Тягне її за руку, вона незгодливо рішуче, гнівно крутить головою. Він сердиться, кида її, біжить до вікна, звідти з одчаем кричить.)

Софіє, чуєш? Ах ти, Боже мій. Софіє!

СОФІЯ. (Крутить головою.)

ТИХОН. (Люто плюється, вилазить на вікно і зникає.)

СОФІЯ. (Сильно стискує руки, кидається до вікна, зупиняється, озирається, немов шукаючи, де сховатись, знов біжить до вікна, знов зупиняється.)

Гомін і крики в коридорі побільшуються, але вистрілів уже не чути. Двері справа торгають, потім починають ламати. В момент, коли вони розчиняються, Софія хапливо зачиняв вікно.

Вриваються з рушницями і револьверами в руках українці. Попереду Сліпченко, Панас, Арсен.

СОФІЯ. (Притуляється біля вікна до стіни, виправляється і непорушно стоїть, дивлячись на українців.)

СЛІПЧЕНКО. Ага-а, ось де вона. А той де? Де другий зрадник, кацапський запроданець? Га? Де він, проклятий? Хлопці. Обшукать всі кімнати. Нікого не випускать.

ВІЛЬНІ КОЗАКИ. (Деякі кидаються в другі двері, деякі шукають по шафах, під столами.)

Разом:

— Смерть кацапні.

— А-а, порозбігались, як руді миші.

— Бий їх, кацапів проклятих.

СЛІПЧЕНКО. Хлопці. Стійте. Бачите цю... фігуру? (Показує на Софію.) Дивіться пильно, дивіться всі. Це дочка моя, зрадниця, большевичка. Що? Га? Хороша дочка моя. Що зробить з нею? Кажіть. Кажіть ви, вірні

сини своєї нації. Судіть її, прокляту. Бачите, як стоїть? Бачите? Ну, кажіть, що їй зробить?

Здивування. Мовчання. Ніякові погляди, непорозуміле переглядання, співчуття.

СЛІПЧЕНКО. Ну, кажіть же. Убить її тут же своєю батьківською рукою.

ПАНАС. (Твердо.) Батьку! Ми постановили судить її в своїй сем'ї.

СЛІПЧЕНКО. Який ще тут суд? Хіба не видно? Нема часу на суд. Один їй суд.

ПАНАС. Я вимагаю, Микито Івановичу, суду. І не хвилюйтесь так.

СЛІПЧЕНКО. Я не хвилююсь. Я не хвилююсь. Ні. Але добре, добре, панове товариство. Я вас прошу вийти й повартувати на дверях. Ми будемо судити зрадницю України. Не бійтесь, це не довго буде. Тим часом обшукайте всі закутки цього кацапського кодла.

ВІЛЬНІ КОЗАКИ. (Неголосно.) Ходімте, товариші. Ходімте. (Виходять.)

СЛІПЧЕНКО. Хведоре. Поставте на дверях цеї кімнати вартових і нікого сюда не пускайте.

ХВЕДІР. Слухаю, пане отамане. (Виходить за всіма.)

СЛІПЧЕНКО. (До Софії.) Вийди звідти. Стань посеред хати.

СОФІЯ. (Стоїть в тій же позі, не рухнувшись.)

СЛІПЧЕНКО. Я кому кажу? Ти.

ПАНАС. Це не важно, де стоятиме Софія. Річ не в тому.

СЛІПЧЕНКО. (До Панаса.) Хто тут батько цієї жінки? Ви?

ПАНАС. Не я, але...

СЛІПЧЕНКО. То не мішайтесь. Моя кров і моя воля судить її так, як я хочу. (До Софії.) На середину, паршивко!

СОФІЯ. (Тихо, ледве чутно.) Ви можете мене убить і тут.

СЛІПЧЕНКО. І уб'ю! І уб'ю!

ПАНАС. Микито Івановичу. Згадайте нашу постанову. Так не можна.

Двері справа починають шарпатись, ніби хтось хоче одчинить, а другий не пускає.

СЛІПЧЕНКО. (Озирнувшись.) Що там таке? Арсене, подивись.

Я ж казав, щоб...

АРСЕН. (Кидається до дверей, але вони в цей мент розчиняються, і входить Хведір. Він починає говорить: "Пане отамане! Там якась жінка хоче, щоб..." Але тут, ніби вирвавшись з рук вартових, вбігає в кімнату Гликерія Хведоровна і кидається до Софії.) Я ж казав, щоб... А, чортяка.

СЛІПЧЕНКО. (Люто Хведору.) Не пускать більше нікого. (Маха рукою, щоб вийшов. Хведір виходить. До Гликерії Хведоровни грізно.) Що тобі тут треба?

ГЛИКЕРІЯ ХВЕД. (Стає поперед Софії, захищає її своїм тілом, розставляє руки. Вигляд має рішучий, лютий, вся труситься.) Не дам. Не дам. Не дам.

СЛІПЧЕНКО. Стара! Одійди. Одійди, тобі кажу.

ГЛИКЕРІЯ ХВЕД. Не одійду. Убивай мене. Убивай.

ПАНАС. Мамо, ніхто Софії убивать не хоче. Ми хочемо тільки врятувать її. Щоб другі не убили.

СЛІПЧЕНКО. Одійди, кажу, сядь і сиди каменем. Бо так при тобі і вб'ю її. (Націляється револьвером.) Одійди, а то смерть вам тут обом.

ПАНАС. (Підходить до Гликерії Хвед. й одводить її вбік.) Сядьте, мамо. Ви самі побачите. Не треба тільки так хвилюватись.

СЛІПЧЕНКО. (До Софії.) Слухай, ти. Та слухай українським вухом, а не кацапським. Твоїх приятелів, кацапських красноградбіжників, розбито вщент. В город вступають українські козаки і друзі України — німецькі вояки, кацапню виметем. А зрадників буде покарано. Чуєш: буде люто покарано.

СОФІЯ. (Стоїть все так само.)

СЛІПЧЕНКО. Ти зрадниця. Ти продала свою націю. Ти вбила свого брата. Ти руйнувала з кацапньою наш край. Ти разом з нашими віковими національними ворогами запроваджувала свою націю знов у неволю. Чуєш ти це все? Ти злочинниця. Що ти за це заслужила? Кажи сама. Ну, кажи сама: що?

СОФІЯ. (Тихо.) Я не зраджувала свою націю.

СЛІПЧЕНКО. Ти не зраджувала? А хто ж зраджував: я, Панас чи той брат твій, якого ти вбила? Га? Але слухай: ти колись любила свій край. Ради сеї любові тобі може буть милость. Але... слухай пильно, слухай всім серцем. Але ти тут, зараз же напишеш, що зрікаєшся своїх бувших приятелів-большевиків, що проклинаєш цих ворогів нашого народу і каєшся за те, що вони тебе спокусили. Чуєш? Тоді ми всі будемо молить, щоб тебе помилували. Я оддам ще раз своє сиве волосся на глум, на сором, на ганьбу і буду прохати за зрадницю-дочку. Чуєш? Я це обіцяв твоєму братові і Панасові і слово своє здержу. Сідай, пиши. Де твій папір? Бери.

СОФІЯ. (Стоїть непорушна.)

СЛІПЧЕНКО. (Здивовано.) Що ж ти? Не хочеш?..

СОФІЯ. (З усиллям, ледве чутно.) Я не можу бути зрадницею.

СЛІПЧЕНКО. Ти не можеш бути зрадницею кацапні? Значить, ти таки з ними? А Україні ти можеш?.. Так що ж з нею балакать після цього?.. Чули?..

ГЛИКЕРІЯ ХВЕД. (Встає, іде до Софії.) Дитино. Напиши. Напиши, моя бідна. Благаю тебе, ради твоєї матері. Я ж... Я ж... Боже мій, Боже мій. Що ж це робиться. Брат на брата. Батько на дітей. Софієчко, доню моя. Напиши ж, що він говорить. Хіба ж тобі ті страшні люди рідніші за батька, за братіків твоїх, за матір твою?

СОФІЯ. (Заплющує очі, одкида голову до стіни й, як розп'ята, стоїть так.)

ГЛИКЕРІЯ ХВЕД. Напишеш, дитино? Напишеш?

СОФІЯ. (Не міняючи пози, помалу незгодливо крутить головою.)

СЛІПЧЕНКО. Ну, от. От чуєш, бачиш сама. Що? Розбишаки, грабіжники, національні вороги наші дорогші їй за все. Ну, що ж вам більше. Розуміється, у неї там полюбовнички. Як же вона може одректися їх? У-ух, ти шлюха кацапська.

СОФІЯ. (Хоче щось сказать на перші слова, але при останніх заціплює зуби й одкида знов голову назад.)

ГЛИКЕРІЯ ХВЕД. Софіє. Дитино. Не вбивай же мене.

СЛІПЧЕНКО. Годі. Що з нею балакать. Арсене. Веди її. Нехай судять тепер її власті.

ПАНАС. Підождіть, Микито Івановичу. Я думаю, що Софія Микитовна подумає і... змінить свою думку. Даймо подумать їй. Я пропоную лишить її саму хвилин на десять, п'ятнадцять. Софія Микитовна подумає і зрозуміє, що ми не бажаємо їй зла, а що це є єдиний спосіб урятувать їй життя. Коли б ми не встигли захопить її тут вперед, то другі українці уже розстріляли б її. Значить... значить, треба Софії Микитовні над цим подумать і щось вибрать. Тим паче повинно буть легче написать t таку заяву, що вона ж сама бачила, які большевики друзі нашому народові. А помилятись кожний може. І ніякого сорому нема признати свою помилку. Давайте вийдемо й лишимо її саму.

СЛІПЧЕНКО. (До Софії.) Хочеш подумать ще?

СОФІЯ. (Мовчить.)

ГЛИКЕРІЯ ХВЕД. Вона подумає, вона подумає. Ходімте. Подумай, моя дитино. Подумай і пиши. Ходім, старий, ходім, нехай вона собі... (Бере за руку Сліпченка, і всі тихо виходять, поглядаючи на Софію, що стоїть непорушна.)

Під час останньої сцени за вікном глухо чулася стрілянина і зчинилася пожежа, яка дедалі поширювалась. Так само під час останніх слів у вікні з'явилась голова Тихона і швидко сховалась. Коли всі виходять, голова знов з'являється і пильно з усіх боків вдивляється в кімнату.

СОФІЯ. (Якийсь час стоїть так само, потім розплющує очі, дивиться попереду себе хмарним, задумливим поглядом і помалу стомлено йде до столу.)

ТИХОН. (Побачивши її, шкрябає пальцем по шклу, стукає.)

СОФІЯ. (Швидко озирається, бачить Тихона, стурбовано дивиться на двері й злякано маха йому рукою, щоб зліз. Але Тихон уперто стукає й манить до себе. Тоді Софія швидко підходить до вікна, одчиняє й шепотом говорить.) — Ради Бога, тікай швидче. Що тобі треба тут?

ТИХОН. Софіє. Лізь. Швидче. Тут Грінберг жде з кіньми, з гайдамацьким пропуском. Швидче.

СОФІЯ. Грінберг?

ТИХОН. Ах, та швидче щас. Що ти, здуріла, чи що? Тут драбина. Лізь. Ну?

СОФІЯ. (Раптом.) У тебе є револьвер? Є?

ТИХОН. Є все. Є. Швидче.

СОФІЯ. Дай мені. Дай. Давай, давай. Швидче, ради Бога.

ТИХОН. (Виймаючи револьвера.) Та навіщо тобі, коли ми...

СОФІЯ. Ах, та давай! (Хапає револьвера, ховає собі на груди.) Дякую, голубчику. Дякую. Тепер тікай. Тікай, зараз ввійдуть, почують.

ТИХОН. А ти ж?

СОФІЯ. Я инакше втічу. Инакше. Тікай, тікай! Тікай, ідуть!

Одчиняються двері, з'являється Сліпченко, Тихон одразу одсовується вбік і ховається.

СОФІЯ. (Озирається на батька, потім зразу приставляє револьвера до виска, стріляє впадає. 8 сусідньої кімнати вбігають Гликерія Хвед; Панас, Арсен, вільні козаки з зброєю, наготовленою до стріляння.)

ГЛИКЕРІЯ ХВЕД. (Побачивши Софію, з криком кидається до неї, пада на труп, бачить рану на виску і ридає.)

СЛІПЧЕНКО. (Тихо, розтеряно.) Оттак, значить...

ПАНАС. (Безсило спирається об стіл.)

За вікном криваво, ясно пала пожежа, і все ближче чути спів козаків "Як злетілись орли чайку рятувати" та радісні крики народу "Ура! Слава! Слава!"

Кінець